

EWA GRYGUC

orcid: 0000-0002-8013-1224

e-mail: e.gryguc@bn.org.pl

Cyfrowa rekonstrukcja księgozbiorów historycznych na przykładzie kolekcji Józefa Drège'a w zbiorach Polony

DOI: 10.36155/RBN.53.00010

Termin „rozpraszenie zbiorów” zbyt jednoznacznie w literaturze bibliotekoznawczej omawiany jest w kontekście przemieszczeń powodowanych zdarzeniami politycznymi. Pojęcie to używane często zamiennie z terminem przemieszczanie zbiorów zyskuje pejoratywny wydźwięk. Rozpraszenie w słownikowej wersji ma m.in. znaczenie: „rozmieścić w różnych miejscach, daleko od siebie”; „rozdzielić na części coś jednorodnego”¹.

Rozpraszenie zbiorów bibliotecznych, archiwalnych czy muzealnych jest świadectwem czasów. Powodowane jest czynnikami politycznymi (wojny, grabieże wojenne, zmiana granic państwowych), administracyjnymi (reorganizacja instytucji), gospodarczymi (sprzedaż zbiorów, podział majątku)².

Przejęte kolekcje podlegały dalszym rozproszeniom wewnątrz bibliotek. Z rzadka zachowywano je w całości i w formie stworzonej przez instytucję czy kolekcjonera. Polityka gromadzenia i przechowywania zbiorów bibliotek powodowała, że kolekcje poddawane były rozpraszeniu poprzez włączanie do

1 Słownik języka polskiego PWN on-line – <https://sjp.pwn.pl/szukaj/rozproszenie.html> [dostęp: 12.11.2021].

2 J. Plis, *Księgozbiory rozproszone. Problemy prawne i biblioteczne*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1996, t. 66, s. 405–408 – <https://czasopisma.kul.pl/abmk/article/view/8690> [27.12.2021]. Por. także B. Bieńkowska, *Księgozbiory rozproszone, przemieszczone i przejęte. Problemy zabezpieczania, dokumentacji i informacji*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, z. 15, s. 5–12 – <http://bookhistory.uw.edu.pl/index.php/zbadannadksiadzka/article/view/359/607> [12.11.2021].

odpowiednich do kategorii zbiorów. Niekiedy przeznaczano je do zbiorów zbędnych podlegających wymianie z innymi bibliotekami³.

Rozpraszenie zbiorów jest procesem naturalnym, szczególnie gdy wynika z czynników administracyjnych i gospodarczych. W wyniku włączenia całości lub części pozyskanego księgozbioru tworzone są zbiory odpowiadające profilowi biblioteki. Przemieszczanie zbiorów, będące wynikiem działań politycznych poza oczywistym negatywnym wpływem na zasadę pertynencji terytorialnej, może stanowić asumpt dla badań naukowych w nowym środowisku, np. zbiory przejęte jako radzieckie trofeum wojenne po II wojnie światowej ze zbiorów niemieckich i włączone do zbiorów Muzeum Książki przy Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie stanowiły materiał źródłowy do badań nad książką europejską w średniowieczu i działalności wydawniczej w epoce odrodzenia⁴.

Historyczne kolekcje rozproszone od dawna budzą zainteresowanie badaczy, o czym świadczą prace, mające na celu odtworzenie rozproszonych, utraconych lub zaginionych zbiorów⁵. Można wyróżnić kilka typów rekonstrukcji:

- rekonstrukcje oparte na źródłach;
- rekonstrukcje hipotetyczne oparte na analizie tekstów;
- rekonstrukcje mieszane, łączące dwa typy powyższe⁶.

Technologie cyfrowe dają nowe możliwości odtwarzania kolekcji. Takie przedsięwzięcia podejmowane są przede wszystkim w odniesieniu do cennych zbiorów rękopiśmiennych.

3 Por. *Strategie gromadzenia zbiorów w bibliotekach polskich. Materiały z IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, Pobierowo, 15–17 września 2011*, pod red. U. Ganakowskiej, M. Różyckiej, Szczecin 2012 – <https://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/dlibra/publication/30751/edition/29173/content> [12.11.2021]. Por. Biblioteka Narodowa. Jednolite zasady gromadzenia zbiorów. Załącznik nr 1 do zarządzenia nr 155/2018 Dyrektora Biblioteki Narodowej z dnia 24 grudnia 2018 r. – <https://www.bn.org.pl/download/document/1550829637.pdf> [12.11.2021].

4 A. Krawczyk, *Kolekcje biblioteczne i muzealne przemieszczone z Niemiec po II wojnie w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w świetle publikowanych katalogów Muzeum Książki*, „Folia Bibliologica” 2019, t. 69, s. 37 – <https://journals.umcs.pl/fb/article/viewFile/10327/7651> [12.11.2021].

5 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1998; J. Gwioździk, *Bavoronianum jako przykład rekonstrukcji księgozbiorów historycznych. Badania – projekty – postulaty*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2020, t. 18, s. 385–392 – <https://sbsp.up.krakow.pl/article/view/20811861.18.25/4948> [27.12.2021]; M. T. Biagetti, *La biblioteca di Federico Cesi*, Roma 2008; U. Szybowska *Zapiski pożeracza ksiąg: o rodzajach i funkcjach marginaliów na podstawie notatek Jana Bernarda Bonifacia*, Pruszcz Gdański 2012 i wiele innych.

6 E. Penge, *How do you reconstruct a historic private library? A methodological review and checklist for first-time historical-bibliographic sleuths*, „Library & Information History” 2019, vol. 35, nr 4, s. 196–198.

Przykładem rekonstrukcji cyfrowej scalającej ocalałe egzemplarze jest Bibliotheca Palatina. Powstała w XVI wieku w wyniku połączenia zbiorów biblioteki uniwersyteckiej w Heidelbergu ze zbiorami biblioteki pałacowej księcia Otto Henryka Wittelsbacha, elektora Palatynatu Reńskiego. Zawierała m.in. rękopisy dawnego opactwa benedyktyńskiego w Lorsch, księgozbiory elektorów z zamku w Heidelbergu. Zbiory liczyły około 3 500 rękopisów i około 12 000 druków⁷. W wyniku wojny trzydziestoletniej zbiory biblioteki uległy rozproszeniu⁸. Większość zbioru jest obecnie w zbiorach Bibliotheca Apostolica Vaticana. Część znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Heidelbergu oraz w bibliotece uniwersyteckiej i miejskiej w Kolonii⁹.

Od 2001 roku, w ramach kilku projektów, Biblioteka Uniwersytecka w Heidelbergu zaczęła digitalizować zbiory Bibliotheca Palatina¹⁰. Od roku 2012 projekt digitalizacyjny realizowano wspólnie z Biblioteką Watykańską. W wyniku współpracy powstała wirtualna Bibliotheca Palatina gromadząca digitalizowane rękopisy¹¹. Druki z Bibliotheca Palatina dostępne są na mikrofilmach wydanych w latach 1989–1995 przez wydawnictwo Saur Verlag¹².

Częścią projektu Bibliotheca Palatina była rekonstrukcja średniowiecznej biblioteki i skryptorium benedyktyńskiego opactwa w Lorsch w Hesji¹³. Opactwo było ważnym ośrodkiem naukowym z obszernym zbiorem kodeksów rękopiśmiennych, na który składały się teksty biblijne, księgi liturgiczne, pisma ojców Kościoła. Z kolekcji zachowało się 331 rękopisów w całości lub fragmentach w 73 bibliotekach. Celem projektu Bibliotheca Laureshamensis – digital było scalenie dziedzictwa opactwa w formie wirtualnej. Prace podjęto w 2005 roku na Uniwersytecie w Heidelbergu. Obok digitalizacji zachowanych

7 M. Czapnik, „Virtual visits to lost libraries: reconstruction and access to dispersed collections”. Konferencja i zebranie sprawozdawczo-wyborcze Europejskiego Konsorcjum Bibliotek Naukowych (CERL), Kopenhaga, Kongelige Biblioteket, 5–6 listopada 2010 r., „Biuletyn EBIB” 2011, nr 4 (122), s. 1 – http://www.ebib.pl/images/stories/numery/122/122_czapnik.pdf [13.11.2021].

8 Historię biblioteki omawia m.in. E. Mittler, *The Bibliotheca Palatina: a scattered library reconstructed*, w: *Virtual visits to lost libraries. Reconstruction of and access to dispersed collections. Papers presented on 5 November 2010 at the CERL Seminar hosted by the Royal Library of Denmark, Copenhagen*, edited by I. Boserup and D. J. Shaw, London 2011, s. 1–3 – https://www.academia.edu/31109274/2011_Virtual_Visits_to_Lost_Libraries_Reconstruction_of_and_access_to_dispersed_collections_Edited_by_Ivan_Boserup_and_David_J_Shaw_CERL_Papers_XI_2011_www_cerl_org_ [27.12.2021].

9 Ibidem, s. 3.

10 K. Zimmermann, *Bibliotheca Palatina and Bibliotheca Laureshamensis – digitised*, w: *Reconstruction of and access to dispersed collections...*, s. 21.

11 Bibliotheca Palatina – digital. A virtual reconstruction of the former crown jewel of Germany's libraries – <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/en/bpd/index.html> [12.11.2021].

12 E. Mittler, *The Bibliotheca Palatina...*, s. 14.

13 K. Zimmermann, *Bibliotheca Palatina and Bibliotheca Laureshamensis...*, s. 24–26.

rękopisów, które kiedyś powstały w skryptorium opactwa Lorsch i pochodziły z jego biblioteki, utworzono bazę rękopisów z Lorch (udokumentowanych jest około 500 rękopisów)¹⁴.

Podobny charakter mają inne wirtualne rekonstrukcje: *Bibliothèque virtuelle du Mont Saint-Michel* gromadząca faksymilia książek, rękopisów lub druków, które można zidentyfikować jako należące do opactwa Mont Saint-Michel¹⁵, *Die Würzburger Dombibliothek* będący rekonstrukcją zbioru rękopisów z biblioteki katedralnej, *Virtual Scriptorium St. Matthias* udostępniająca zachowane w różnych lokalizacjach zbiory rękopisów ze średniowiecznej biblioteki opactwa benedyktyńskiego św. Macieja w Trewirze.

Przykładem ciekawej rekonstrukcji cyfrowej jest kolekcja Karola Darwina. W chwili śmierci Darwina, w 1882 roku, jego biblioteka liczyła około 1 400 książek. W roku 1908 syn Francis przekazał kolekcję książek, czasopism i broszur Karola Darwina (nazywaną Biblioteką Darwina) do Botany School Uniwersytetu w Cambridge. Syn zachował dla siebie egzemplarze dzieł autorstwa samego Darwina i kilka innych prac, publikacje te zostały w 1982 roku zakupione od potomków Karola Darwina przez Bibliotekę Uniwersytetu Cambridge. Z książek, które trafiły na rynek antykwaryczny cztery stały się własnością Quentina Keynesa – prawnuka Darwina i bibliofila – i są obecnie częścią kolekcji Charles Darwin Trust. Biblioteka Darwina odbywała również wędrowki w obrębie zbiorów Botany School (podział zbiorów między Down House, Dział Rękopisów i Rzadkich Książek)¹⁶.

Biblioteka Darwina zrekonstruowana została w cyfrowej bibliotece Biodiversity Heritage Library (BHL – ogólnościatowe konsorcjum bibliotek przyrodniczych, botanicznych, badawczych i narodowych afiliowane przy Smithsonian Libraries and Archives w Waszyngtonie). Na tę kolekcję składają cyfrowe kopie książek należących do Darwina oraz surogaty książek (egzemplarze równoważne z egzemplarzami z biblioteki Darwina – kopie dzieł, które nie były własnością Darwina, ale bibliograficznie identyczne z tymi, które posiadał Darwin) z innych bibliotek uczestniczących w BHL. Obecnie w bibliotece Darwina znajdują się 433 tytuły w 541 woluminach. Cambridge University Library wniosło kopie 120 oryginalnych

14 *Bibliotheca Laureshamensis – digital. Virtual Monastic Library of Lorsch* – <https://www.bibliotheca-laureshamensis-digital.de/> [12.11.2021].

15 *La Bibliothèque virtuelle du Mont Saint-Michel* – <https://emmsm.unicaen.fr/emmsm/bvmsm/accueil.html> [13.11.2021].

16 *Charles Darwin's Personal Library. Darwin online* – http://darwin-online.org.uk/EditorialIntroductions/Archibald_DarwinsLibrary.html [12.11.2021].

książek z biblioteki Darwina, a Natural History Museum dostarczyło surogaty ze swoich zbiorów i koordynowało poszukiwania surogatów w innych bibliotekach należących do BHL¹⁷.

Masowa digitalizacja zbiorów bibliotecznych stwarza nowe możliwości wirtualnego scalania rozproszonych księgozbiorów. Idea rekonstrukcji kolekcji Józefa Drège'a powstała w czasie prac nad cyfrowym zbiorem gromadzącym literaturę na temat ogrodnictwa *Z książką do ogrodu* w cyfrowej bibliotece Polona¹⁸. Duży odsetek specjalistycznych publikacji opatrzonych jest ekslibrisem J. Drège'a.

Józef Drège urodził się 19 marca 1866 roku w Warszawie. Rodzicami byli Jan Konrad Drège (1814–1871) oraz Julia Sokołowska (1837–1895)¹⁹. Ojciec, pochodzący z rodziny francuskich kalwinów osiedlonych w Berlinie, przeprowadził się do Polski w 1858 roku.

Józef Drège w 1883 roku ukończył z wyróżnieniem warszawską Szkołę Ogrodniczą założoną przez Zarząd Ogrodu Pomologicznego²⁰. Patent ogrodnika uzyskał po odbyciu praktyki ogrodniczej i egzaminie jesienią 1884 roku²¹. Następnie pracował w Zakładzie Ogrodniczym Braci Hoser i Zakładach Ogrodniczych „C. Ulrich”.

17 Biodiversity Heritage Library – <https://www.biodiversitylibrary.org/collection/darwinlibrary> [12.11.2021].

18 Biblioteka Narodowa. Polona – <https://polona.pl/collections/institutions/1/z-ksiazka-do-ogrodu,ND10ODQ1MDcwMTU0NTUzNjc4NQ/?sort=score%20desc> [22.11.2021].

19 Informacje na temat życia J. Drège'a są ogólnikowe i fragmentaryczne. Ograniczają się do kilkunastu notatek we *Wspomnieniach ogrodnika* Edmunda Jankowskiego (oprac. A. Szejczerowa i A. Brachfogel, Warszawa 1972) s. 96–98, Jana Michalskiego, *55 lat wśród książek*, Wrocław 1976, s. 99–101 z fotografią i kopią ekslibrisu, okolicznościowych nekrologów: Zygmunta Glogera, „Tygodnik Ilustrowany” 1908, nr 4, s. 82 z fotografią J. Drège'a, „Kurier Warszawski” 1908, nr 18, s. 3, „Nowa Gazeta” 1908, nr 30, s. 4, *Pamięci zmarłych Józef Drège*, „Przegląd Biblioteczny” 1908 nr 2, s. 131–132. S. Rutkowski, *Ś.p. Józef Drège*, „Ogród” 1908, nr 1, s. 1–2 i nielicznych artykułów w wydawnictwach książkowych i czasopiśmie: hasło autorstwa W. Kukowicz w *Słowniku pracowników książki polskiej*, Wrocław 1972, s. 181–182, A. Uljasz, *Ludzie książki z rodziny Drège*, „Jednota” 2010, nr 5–6, s. 17–19.

20 „Ogrodnik Polski” 1884, nr 5, s. 117. *Szkoła ogrodnicza prywatna w Warszawie, przy ulicy Nowogrodzkiej pod nr 36, pod kierunkiem J. Alexandrowicza: sprawozdanie za rok szk. 1882/3*, s. 5. E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce w zarysie*, Warszawa 1923, s. VIII, podaje jako rok ukończenia 1882 – <https://pbc.biaman.pl/dlibra/show-content/publication/edition/5543?id=5543> [27.12.2021], jednakże „Ogrodnik Polski” z 1882 w numerze 19 (1 października), s. 454 informuje, że Józef Drège ukończył naukę na I kursie przygotowawczym. W zbiorach BN zidentyfikowano dwa podręczniki, będące własnością Drège'a wydane w okresie jego nauki w Szkole Ogrodniczej: A. Ludwikiewicz, *Zwizły popularny wykład zasad geometrii według programu Szkoły Ogrodniczej w Warszawie*, cz. 1, *Geometrija elementarna*, Warszawa 1881, z wytartym na stronie tytułowej podpisem „Józef Drège” – <https://polona.pl/item/wziewizly-popularny-wyklad-zasad-geometrii-wedlug-programu-szkoly-ogrodniczej-w-warszawie,OTYONTU5NDk/6/#info:metadata> [31.10.2021] oraz A. Людви́кевич, *Краткий курс геометрии*, пер. Б. П., Варшава 1883 (A. Ludwikiewicz, *Kratkij kurs geometrii*, Varšava 1883) – <https://polona.pl/item/kratkij-kurs-geometrii,OTYONTU5NTA/2/#info:metadata> [31.10.2021].

21 „Ogrodnik Polski” 1885, nr 1, s. 17; „Wiek” 1884, nr 224, s. 3.

W roku 1885 odbywał praktyki ogrodnicze w szkółkach ogrodniczych Marienfelde koło Berlina, a następnie pracował w ogrodach miejskich w Paryżu²². Wiedzę ogrodniczą uzupełniał na kursach przyrody na Sorbonie w latach 1886–1892²³ korzystając ze stypendiów Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego²⁴. W roku 1893 rozpoczął wykłady z ogrodnictwa w Szkole Ogrodniczej Karola Zawady w Częstochowie, ale z powodu niskiego poziomu nauczania wkrótce zakończył współpracę²⁵. Z początkiem roku 1895 objął stanowisko starszego ogrodnika w Ogrodzie Bagatela²⁶, a 1 lipca tegoż roku został mu powierzony w opiekę nowy ogród Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego²⁷. Około 1900 roku ponownie pracował w u Braci Hoser w szkółkach duchnickich²⁸.

W 1900 roku rozpoczął pracę w Zakładach Ogrodniczych „C. Ulrich” jako doradca naukowy oraz zarządzający składem nasion²⁹. Z okazji stulecia istnienia zakładu przypadającego w 1905 roku przygotował druk okolicznościowy³⁰. W latach 1897–1899 wchodził w skład komitetu redakcyjnego pisma „Pszczelarz i Ogrodnik”³¹. Był członkiem Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego³².

Opracował obszerne hasła dotyczące ogrodów – *Ogród, Ogrodnictwo, Ogrody w Polsce* – do *Wielkiej powszechnej encyklopedii ilustrowanej*³³. Hasło poświęcone

22 S. Rutkowski, *Ś.p. Józef Drège...*, s. 1.

23 „Ogrodnik Polski” 1886, nr 23, s. 552 podawał, że Drège wstąpił na wydział przyrodniczy uniwersytetu paryskiego; „Ogrodnik Polski” 1892, nr 13, s. 308 informował, że Drège ukończył wydział przyrodniczy uniwersytetu paryskiego, E. Jankowski we *Wspomnieniach ogrodnika*, s. 97 pisze, że Drège nie otrzymał dyplomu.

24 „Ogrodnik Polski” 1891, nr 4, s. 90 informował o podaniu Drège’a o zapomogę na ukończenie nauk na Sorbonie. Otrzymał kwotę 200 rubli.

25 „Ogrodnik Polski” 1893, nr 2, s. 47; „Ogrodnik Polski” 1902, nr 4, s. 75, J. Drège, S. Rutkowski, *Zawiedzione nadzieje*, „Pszczelarz i Ogrodnik” 1897, nr 4, s. 1.

26 „Słowo” 1895, nr 1, s. 3.

27 „Rocznik Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego” 1895, s. 68, s. 72.

28 S. Rutkowski, *Zawiedzione nadzieje...*, s. 2.

29 *Słownik pracowników książki polskiej...*, s. 181.

30 J. Drège, *Stulecie Zakładu Ogrodniczego Ulrychowskiego 1805–1905 (kartka z dziejów ogrodnictwa krajowego)*, Warszawa 1905 – <https://mars.cbr.edu.pl:8443/publication/1576> [27.12.2021].

31 W. Berent, *Pisma rozproszone: utwory prozą, utwory poetyckie, szkice literackie i publicystyczne, wywiady; Listy, wstęp, oprac. tekstu, dodatek krytyczny R. Nycz; fragment wstępu, dotyczący Idei w ruchu rewolucyjnym i Onegdaj*, oraz oprac. tekstu i komentarze do tych szkiców W. Bolecki, Kraków 1992, s. 416, „Ogrodnik Polski” 1897, nr 1, s. 22.

32 „Ogrodnik Polski” 1895, nr 5, s. 115 informował, że 9 lutego 1895 roku TOW przyjęło J. Drège’a jako członka rzeczywistego. *Lista członków Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego z dniem 1-szym stycznia 1896 roku*, „Rocznik TOW” 1895, s. 104; jako członek J. Drège występuje także w „Roczniku TOW” za 1896 rok, w latach następnych brak jego nazwiska na listach członków.

33 *Wielka powszechna encyklopedia ilustrowana*, [Ser. 2, t. 3–4, Nike–Oko], Warszawa 1904. s. 902–957 – <http://bc.wbp.lublin.pl/publication/15571> [27.12.2021].

ogrodom w Polsce przedstawia historię ogrodów i stan ówczesny. Poprzedzała je ankieta skierowana do właścicieli ogrodów ozdobnych; z apelem o nadsyłanie zwracał się bibliotekarz i historyk Zygmunt Celichowski z Kórnika³⁴. Zajmował się upowszechnianiem wiedzy ogrodniczej uczestnicząc w wystawach ogrodniczych³⁵ i publikując artykuły w „Ogrodniku Polskim”³⁶, „Pszczelarzu i Ogrodniku”³⁷.

Zmarł 17 stycznia 1908 roku na gruźlicę. Pochowany jest w Cmentarzu Ewangelicko-Reformowanym w Warszawie³⁸.

Kolekcja powstawała przez 20 lat, ale podobnie jak na temat faktów biograficznych, brak jest szczegółowych informacji na temat procesu gromadzenia zbioru³⁹. Współcześni podkreślali jego znaczenie dla historii ogrodnictwa. Zygmunt Gloger wysoko ocenił zawartość księgozbioru Drège’a:

W zbiorze najrzadszych białych kruków bibliograficznych, tysiącach artykułów wyczerpanych z całego polskiego czasopiśmiennictwa i notatek archiwalnych pozostał nieoceniony materiał na kilkotomowe dzieje ogrodów i uprawy roślin w dawnej Polsce⁴⁰.

Podobnie wyrażał się o zgromadzonym księgozbiore przyjaciel i dzielący bibliofilską pasję Jan Michalski.

Zdołał zebrać jedyną w Polsce kolekcję, w której od drukowanych zielników polskich XVI-go wieku poprzez dzieła następnych wieków, całkowicie poświęconych wspomnianym zagadnieniom, były utwory ubocznie traktujące na owe tematy, aż do ulotek, wierszy, beletrystyki. Wskazywałem mu często wzmianki o ogrodach w powieściach, zbiorach poezji oraz wtajemniczony dokładnie w jego poszukiwania, wyszukiwałem potrzebne mu rzeczy⁴¹.

34 „Dziennik Poznański” 1904, nr 150, s. 3.

35 „Ogrodnik Polski” 1895, nr 19, s. 433–434; na wystawie ogrodniczej w Bagateli Drège przedstawiał zbiór owoców oraz uszkodzeń roślin przez owady i choroby.

36 M.in. *Wystawa paryzka*, „Ogrodnik Polski” 1887, nr 2, s. 43–45, nr 3, s. 67–70, nr 4, s. 91–95; *Z wystawy paryzkiej*, „Ogrodnik Polski” 1889, nr 13, s. 301–304, nr 14, s. 326–330; wspólnie z J. Brzezińskim *Wystawa ogrodowa w Berlinie*, „Ogrodnik Polski” 1885, nr 22, s. 519–524, nr 23, s. 544–548.

37 J. Drège, *Stulecie zakładu ogrodniczego Ulrychowskiego (1805–1905)*, „Pszczelarz i Ogrodnik” 1905, z. 4 i 5, s. 81–85, nr 6–nr 7, s. 92–119.

38 S. Rutkowski, *Zawiedzione nadzieje...*, s. 2.

39 Z. Gloger, *Wspomnienie pośmiertne o Józefie Drège’u*, „Tygodnik Ilustrowany” 1908, nr 4, s. 82.

40 Ibidem, s. 82.

41 J. Michalski, *55 lat wśród książek...*, s. 99.

Zgromadzone materiały miały stanowić podstawę nie tylko do zamierzonej przez Drège'a historii ogrodów, ale także do planowanej bibliografii ogrodniczej. Edmund Jankowski pisał o zamierzonej bibliografii z uznaniem:

Miała ona zawierać nie tylko spis z krótką oceną wszystkich druków polskich, z tym przedmiotem związanych, ale również spis książek ze specjalności pobliskich pokrewnych, czasopism ogrodniczych i wyciągi z całej prasy polskiej, w której kiedykolwiek znalazły się prace artykuły lub notaty, ogrodnictwa naszego dotyczące⁴².

Publikacje kupował w antykwariatach, szczególnie trudno dostępnych poszukiwał zamieszczając ogłoszenia w czasopismach⁴³. Ogłoszeniem zamieszczonym w kilku numerach „Przewodnika Bibliograficznego”⁴⁴ z 1906 roku poszukiwał m.in.: czasopism „Flora” oraz „Bartnik Postępowy” (rocznik 1875, 1877, 1878 i 1891), książek Wacława Sierakowskiego *Postać ogrodów* (Kraków 1792), Ignacego Sławeckiego *Ogród Antoniński* (Petersburg 1828), Michała Jana Borchy *Jardin sentimental du château de Warkland dans le Comté de Borch en Russie Blanche* (Warszawa 1795), Franza Edlen von Dietricha *Wywód o rozkrzewianiu drzew śliwowych* (Lwów 1805), Michała Wazgirda *Sposób zachowania drzew owocorodnych od wymarznienia* (Wilno 1814), J. C. Loudona *O zakładaniu folwarków* (Berlin 1819), Johanna Geoga Eisena *Nauka o powszechnym roślin suszeniu* (Warszawa 1789), *Gospodarstwo prawdami istotnymi y doświadczeniem rzeczywistym stwierdzone* (Warszawa 1787)⁴⁵.

42 Szczegółowy konspekt bibliografii znalazł się po śmierci Drège'a w zbiorach Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. E. Jankowski, *Wspomnienia ogrodnika...*, s. 98.

43 J. Michalski, *55 lat wśród książek...*, s. 37. Ślady nabytków antykwarycznych widoczne są na egzemplarzach, np. na wewnętrznej stronie przedniej okładki publikacji T. Bartmańskiego, *Ekonomia domowa*, Warszawa 1856, umieszczono zapis: „Cena antykw. w oprawie 75 kop.”. Na stronie tytułowej znajduje się podpis prawdopodobnie poprzedniego właściciela „Michał Ostromięcki” i pieczęć „z Książ Michała Ostromięckiego” – <https://polona.pl/item/ekonomija-domowa-czyli-przepisy-tyczace-sie-gospodarstwa-wiejskiego-i-domowego-z,OTMOMDg2/1/#item> [14.11.2021]. Michał Ostromięcki był właścicielem dóbr Iwaszkiewiczze w guberni grodzieńskiej – <https://pl.wikipedia.org/wiki/Iwaszkiewiczze> [12.11.2021]).

44 „Przewodnik Bibliograficzny” 1906, nr 4, s. 88, nr 5, s. 110.

45 Niektóre z poszukiwanych pozycji udało się kolekcjonerowi włączyć do zbiorów. Z księgozbioru Drège'a w BN zidentyfikowano: czasopismo „Flora” 1870 nr 1–6 – <https://polona.pl/press/flora,MTMwMjYxMjA2/1870/> [14.11.2021]; Franz Edlen von Dietrich, *Wywód o rozkrzewianiu drzew śliwowych*, Lwów 1805 – <https://polona.pl/item/wywod-o-rozkrzewianiu-drzew-sliwowych-do-powszechnego-uzycia,ODk4MDY3Mzg/6/#info:metadata> [14.11.2021]; J. C. Loudona, *O zakładaniu folwarków*, Berlin 1819 – <https://polona.pl/item/o-zakladaniu-folwarkow-podlug-zasad-szkockiego-gospodarstwa-przy-względzie-na-stosunki,OTI5MDAxODQ/4/#info:metadata> [14.11.2021].

Zgromadził dużą liczbę katalogów aukcyjnych bibliotek wystawionych na sprzedaż⁴⁶ i katalogi ofertowe księgarni⁴⁷. Mogły służyć jako źródło informacji do planowanej bibliografii ogrodniczej lub jako asumpt do zakupów.

Po przedwczesnej śmierci księgozbiór wraz z rękopisami prac i notatkami został zgodnie z wolą kolekcjonera przekazany do Biblioteki Ordynacji Krasieńskich⁴⁸. Wykonawcami woli byli Jan i Stefan Drège oraz Jan Michalski⁴⁹. Potwierdzenie donacji stanowiła umowa zawarta w Warszawie 3 maja 1911 roku między Edwardem Krasieńskim, pełnomocnikiem ordynata Józefa Krasieńskiego a wykonawcami woli zmarłego. Przekazano zbiór składający się z:

4.258 dzieł treści przyrodniczej i ogrodniczej zapisanych w Inwentarzu druków Biblioteki ord. hr. Krasieńskich za N31.447-35704; 11 druków starych zapisanych w inwentarzu druków XV i XVI wieków za N1478-1487 i 1589 i 7 rękopisów zapisanych za N4618-4624 w Inwentarzu rękopisów [...]°.

Ponadto w umowie wymieniono nieokreślone liczbowo inne zbiory w postaci: planów i rycin ogrodów, rycin z portretami botaników i innych osób związanych z tematyką zbioru, materiały do bibliografii ogrodów, materiały do historii ogrodów, medale związane z tematyką, klisze fotograficzne oraz fotografie i cynkotypie w widokami ogrodów⁵¹.

Przekazany do BOK księgozbiór Drège'a liczył co najmniej 4 276 pozycji inwentarzowych⁵². Na podstawie analizy zachowanego katalogu kartkowego

46 M.in. *Catalogue de la bibliothèque scientifique de MM. de Jussieu, dont la vente aura lieu le lundi 14 janvier 1858*, Paris 1857. Kras. 33758; BN 2.020.272. *Catalogue des livres anciens et modernes ayant composé la bibliothèque de M. CH.*** (de S...), dont la vente aura lieu le lundi, 26 novembre 1877*, Paris 1877. Kras. 34267; BN 2.020.335. *Catalogue des livres anciens composant la bibliothèque de feu M. A. Thiérion d'Avançon [...] dont la vente se fera le mardi 28 mars 1854*, Paris 1854. Kras. 33507; BN 2.020.316. *Catalogue des livres, manuscrits et imprimés composant la bibliothèque de feu M. de Cayrol: vente aura lieu le lundi 29 avril 1861 [...]*, Paris 1861. Kras. 33761; BN 2.020.318.

47 M.in. *Catalogue de la Librairie Quantin, Compagnie générale d'impression et d'édition, imprimerie de la Chambre des Députés*, Paris 1889. Kras. 34338; BN 2.020.355. *Catalogue de la Librairie Scientifique-industrielle, Agricole et Littéraire de Lacroix-Comon, Quai Malaquais, n. 15 à Paris*, Paris 1856. Kras. 35092; BN 2.040.419. *Catalogue de livres scientifiques en vente chez P. Wytsman, libraire [...] Bruxelles. No 4, Lépidoptères (Bibliothèque de feu M. Auguste Dutreux à Luxembourg)*, Gand 1891. Kras. 34324; BN 2.024.148.

48 J. Michalski, *55 lat wśród książek...*, s. 101.

49 *Akt przekazania Bibliotece Krasieńskich zbioru Drège'ów*, Warszawa 1911, Rps akc. 8325, s. 1 – <https://polona.pl/item/akt-przekazania-bibliotece-krasieńskich-zbioru-drege-ow,MTM3MTUxNzc4/O/#info:metadata> [14.11.2021].

50 Ibidem, s. 1.

51 Ibidem, s. 1.

52 W literaturze dotyczącej księgozbioru Drège'a podawano, iż istniał spis liczący 4 258 dzieł. Liczbę tę podaje *Słownik pracowników książki polskiej...*, s. 181, A. Uljasz, *Ludzie książki z rodziny Drège...*

BOK można stwierdzić, że pod numerami inwentarzowymi 31447–35704 zapisano druki, czasopisma, nadbilki i wycinki prasowe, materiał ikonograficzny. Według cytowanego aktu w przekazanych do BOK zbiorze znajdowało się 7 rękopisów. Wśród zachowanych z pożogi wojennej rękopisów ze zbiorów BOK brak jest manuskryptów z kolekcji Drège'a. Nie można stwierdzić jakiego rodzaju były to materiały. W drukowanym katalogu rękopiśmiennych materiałów do dziejów szkolnictwa⁵³ w wykazie nazwisk byłych właścicieli rękopisów wymienionych jest sześć sygnatur przypisanych Józefowi Drège: *Kontrola funduszu szkoły ogrodniczej prywatnej w Warszawie* (4707), *Szkic ustawy szkoły ogrodniczej średniej im. Tad. Czackiego w Potycku* (4721), *Ogrody w Zamojszczyźnie* (4723), *Wykłady w szkole ogrodniczej w Warszawie z r. 1881 1882 i 1883. Zeszyty Józefa Drège'a* (4847–4848; 22 zeszyty), *Miscellanea* [dotyczące szkolnictwa ogrodniczego] (48520); jednak numery sygnatur różnią się od wymienionych w *Akcie*.

Część księgozbioru w postaci 462 tomów będących dubletami wobec zbiorów BOK rodzina Drège'a przekazała w 1910 roku Bibliotece Publicznej w Warszawie⁵⁴. W zbiorach Biblioteki zachowały się między innymi: Jana Kazimierza Haura *Oekonomika Ziemińska* [...] (Kraków 1675; sygn. XVII.3.102), Marcina z Urzędowa *Herbarz Polski* (Kraków [post 9 VII] 1595; sygn. XVI.F.59)⁵⁵. Zidentyfikowano egzemplarz z ekslibrisem Drège'a w Centralnej Bibliotece Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego⁵⁶, zdarzają się również egzemplarze z tym znakiem

s. 17, *Biblioteka Ordynacji Krasieńskich 1844–1944*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 2002, nr 4, s. 5, H. Tchorzewska-Kabata, *Pod znakiem światła: Biblioteka Ordynacji Krasieńskich 1844–1944*, Warszawa 2010, s. 167. W nekrologu, który ukazał się w „Przewodniku Bibliotecznym” (s. 132) podano, iż zbiór Drège'a liczył ponad 4 300 pozycji.

53 M. Hornowska, *Rękopisy Biblioteki Ord. Krasieńskich dotyczące dziejów szkolnictwa polskiego*, Warszawa 1930, s. 247, 252–253, 318 – <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/publication/56541> [30.06.2022].

54 „Sprawozdanie Komitetu Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie za rok 1910”, s. VI – <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/publication/55984> [30.06.2022]. J. Popłońska, *O mecenasach i ofiarodawcach słów kilka*, w: *Darczyńcy i ich kolekcje w zbiorach Biblioteki na Koszykowej*, Warszawa 2008, s. 12. *Pamięci zmarłych...*, s. 132. W Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy w Aktach Towarzystwa Biblioteki Publicznej. Księga protokołów posiedzeń Komitetu Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie (1907–1914) w protokole z posiedzenia 4. z 14 kwietnia 1910 wśród wpływów z darów wymieniono dary J. Drège'a: w lutym – 99 t., w marcu 363 tomów (A. 173); w Aktach korespondencji Towarzystwa Biblioteki Publicznej z instytucjami (1907–1916) znajduje się list informujący o przesłaniu przez Bibliotekę Ordynacji Krasieńskich dubletów pozostałych z biblioteki śp. Józefa Drège'a datowany na 7 stycznia 1910 (A. 179). Powyższe tomy wpisano do Księgi nabytków od 5 stycznia 1910 (A 228 t. IV) z adnotacją „Dar J. Drège'a” pod numerami 2030-2197, 2211-2213, 2215-2244, 2246-2248, 2251-2255, 2259-2354.

55 Dziękuję za informację pp. Marcie Parnowskiej i Alinie Komornickiej z Działu Starych Druków i Rękopisów Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy.

56 M. A. Luty, *Proweniencja wybranych druków XIX-wiecznych ze zbiorów Centralnej Biblioteki Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego*, w: *PTTK w roku sześćdziesięciolecia*, [wyb. mater. oraz układ tomu E. Wieczorek i J. Umiński], Warszawa 2010, s. 215.

własnościowym na rynku antykwarycznym⁵⁷, 40 różnych ekslibrisów Drège darował w 1906 roku do zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie⁵⁸.

Księgozbiór zgromadzony przez Józefa Drège'a jest zbiorem typowo tematycznym; w zasadzie nie można jej sklasyfikować jednoznacznie jako kolekcję bibliofilską. Prawdopodobnie kupował egzemplarze zdefektowane, a stan zachowania niektórych woluminów pozwala na stwierdzenie, że wygląd egzemplarza nie był decydujący przy włączaniu go do zbioru. Gromadził dużo wycinków tematycznych; zostały one oprawione w biblioteczną oprawę introligatorską, przy czym powtórnej ich oprawie nie zawsze zachowano oryginalną „oprawę” wykonaną przez właściciela zbioru (pierwotnie były oprawione w kartonową okładkę z odręczną notatką Drège'a o źródle wycinka).

Większość pozycji opatrzona jest ekslibrisem, przedstawiającym pawilon ogrodowy, w którym można dopatrzeć się cech stylizowanej świątyni, wśród zieleni⁵⁹. Nie znany jest autor ekslibrisu. Niektóre z publikacji opatrzone są także pieczęcią o treści „Józef Drège”⁶⁰.

Wśród zidentyfikowanych egzemplarzy zbioru Drège'a znajdują się książki, czasopisma, wycinki, fotografie, druki ulotne⁶¹. Przeważają wydawnictwa w języku polskim, dużą grupę stanowią też wydania francuskojęzyczne. Ponadto występują publikacje w języku niemieckim, angielskim, włoskim, łacińskim i rosyjskim. Dominują druki z XIX wieku. Szczegółowa analiza księgozbioru wymaga dalszych badań.

Jak napisano wcześniej kolekcja Drège'a była kolekcją tematyczną; znajdowały się w niej dzieła ważne ze względu na istotną dla rozwoju literatury ogrodniczej treść.

57 „Piast czyli Pamiętnik technologiczny” 1830, t. 21–22 – <https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-piast-tom-xxi-xxii-rok-1830/653753> [02.11.2021].

58 „Sprawozdanie Dyrekcji Muzeum Narodowego w Krakowie za rok 1906”, s. 13 – <http://mbc.malopolska.pl/publication/17219> [30.06.2022].

59 K. Podnieszńska, *Ekslibris młodopolski – wizytówka właściciela, wizytówka twórcy (zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie)*, „Pamiętnik Sztuk Pięknych” 2015, nr 10, s. 294.

60 E. Jankowski, *Sad i ogród owocowy*, Warszawa 1882 – <https://polona.pl/item/sad-i-ogrod-owocowy,MTUwNjEzMDk/4/#info:metadata> [15.11.2021]; E. Jankowski, *Kwiaty naszych ogrodów*, Warszawa 1880 – <https://polona.pl/item/kwiaty-naszyc-ogrodow-to-jest-opis-i-hodowla-kwiatow-gruntowych-wraz-z-zasadami,NjkzMzcwNjA/6/#info:metadata> [15.11.2021]; A. Kisielewski, *Przechadzki po polu i ogrodzie*, cz. 2, Lwów 1870 – <https://polona.pl/item/przechadzki-po-polu-i-ogrodzie-cz-2-obejmuje-ogrod-jarzyzny-i-owocowy,OTAOMjIwNjc/6/#info:metadata> [15.11.2021].

61 Jeden z druków ulotnych ze zbioru Drège'a został zreprodukowany w czasopiśmie „Pszczelarz i Ogrodnik” 1907, nr 1, s. 16 w rubryce „Z przeszłości”; jest to ulotka *Ogrodnicy miasta i okolicy Warszawy zapraszają Rodaków na nabożeństwo za pomyślność Ojczyzny we Środe o godzinie 10 rano w kościele O.O. Reformatorów d. 25 Września r 1861 odbyć się mające*, Warszawa 1861.

Poemat opisowy w czterech pieśniach z przypisami *Les jardins* Jacquesa Delille'a został opublikowany w 1782 roku zyskując niezwykłą popularność. Utwór Delille'a przyczynił się nie tylko do rozwoju ogrodów pejzażowych⁶². Pod wpływem utworu zmienił się stosunek współczesnych do przyrody i nastąpił rozwój idei sentymentalizmu w sztuce ogrodowej. Poeta propagował w nim ogrody w stylu malowniczym, dla którego wzorcem było malarstwo krajobrazowe⁶³ i inspiracje płynące ze środowiska naturalnego⁶⁴.

Polski przekład *Les jardins* zleciła Izabela Czartoryska poecie Franciszkowi Karpińskiemu wkrótce po ukazaniu się dzieła⁶⁵. Tłumaczenie prozą z fragmentami poetyckimi zatytułowane *Ogrody* ukazało się w lipcu 1783 roku w Warszawie w Drukarni Grölla w trzecim tomie *Zabawek wierszem i prozą*⁶⁶. Dzięki korespondencyjnej przyjaźni księżnej z Delillem, poeta w jednym z kolejnych wydań utworu⁶⁷ umieścił wzmiankę o parku Heleny Radziwiłłowej w Arkadii i opis parku puławskiego Czartoryskiej według jej listu⁶⁸.

Motyw ogrodu i idea wiejskości są swoistym łącznikiem między twórczością francuskiego poety i warszawskiego ogrodnika i bibliofila. Drège w zbieractwie realizował ideę sielskości zawartą w *Ogrodach*. W kręgu jego zainteresowań kolekcjonerskich znajdowała się nie tylko sztuka ogrodowa i ogrodnictwo. Gromadził publikacje związane z prowadzeniem i zagospodarowaniem otoczenia szeroko pojętego gospodarstwa wiejskiego z ogrodem, sadem, pasieką i zwierzyńcem.

W kolekcji Drège'a znalazło się tłumaczenie Karpińskiego wydane w 1806 roku, w tomie 3 jego *Dzieł wierszem i prozą*. Obok poematu w tomie owym ukazały się inne utwory Karpińskiego. Drège swą metodą kolekcjonerską „wydzielił”

62 D. Lichaczow, *Poezja ogrodów: o semantyce stylów ogrodowo-parkowych*, [tłum. z ros. K. N. Sawkowicz], Wrocław 1991, s. 194.

63 Ibidem, s. 194.

64 A. Aleksandrowicz, *Jacques Delille w ogrodach puławskich*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF, Philologiae” 1986, vol. 4, nr 4, s. 62 – <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/editions-content?id=39249> [27.12.2021].

65 Ibidem, s. 59.

66 Ibidem, s. 59.

67 J. Delille, *Les jardins: poème, nouvelle édition considérablement augmentée*, Paris 1801; A. Aleksandrowicz, *Jacques Delille...*, s. 66; J. Z. Lichański, *Arkadia koło Nieborowa: homagium dla romantyzmu*, „Rocznik Historii Sztuki” 2009, t. 34, s. 82.

68 J. Z. Lichański, *Arkadia koło Nieborowa...*, s. 82–83; *Opisy niektórych pamiątek zachowanych w Świątyni Sybilli w Puławach*, oprac. A. Aleksandrowicz, A. Timofiejew, Warszawa 2010, s. 10; A. Aleksandrowicz, *Jacques Delille...*, s. 73, *Ogród: forma, symbol, marzenie*, red. nauk. M. Szafrąńska, Warszawa 1998, s. 302; A. Aleksandrowicz, *Jacques Delille...*, s. 69, podaje, że opis Puław w *Les jardins...* przełożył z języka francuskiego Michał Marian Poznański: J. Delille, *Puławy*, „Kurier Warszawski” 1935, nr 295, s. 9.

poemat Delille'a z łałości, zaopatrzył w papierową okładkę i opatrzył naklejką z rękopiśmiennym tytułem i ekslibrisem⁶⁹. Posiadał w swojej kolekcji także wspomniany tom w niemalże łałości (brakuje w nim 4 stron)⁷⁰.

Obok wydania w języku polskim zgromadził kilka edycji paryskich: 1803⁷¹, 1808⁷², 1844⁷³ oraz londyńską w języku francuskim 1801⁷⁴. W zbiorze znalazły się też inne dzieła Delille'a: *Le départ d'Éden*⁷⁵, *Les trois règnes de la nature*⁷⁶, *Georgiki* w oryginale⁷⁷ oraz w tłumaczeniu Alojzego Felińskiego⁷⁸ i Franciszka Ksawerego Chomińskiego⁷⁹.

Promotorka idei Delille'a w Polsce Izabela Czartoryska napisała jedno z pierwszych w polskiej literaturze ogrodniczej opracowań na temat kształtowania ogrodów *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*. Czartoryska założyła w latach siedemdziesiątych XVIII wieku we wsi Powązki pod Warszawą ogród sentymentalny oraz przebudowała i rozbudowała ogród w Puławach, który stał się

69 J. Delille, *Ogrody: poema*, tłum. F. Karpiński. Wyc., *Dzieła Franciszka Karpińskiego wierszem i prozą*, t. 3. Warszawa 1806. Kras. 35340; BN 2.043.986 – <https://polona.pl/item/ogrody-poema,MzMxNjAyMw/O/#item> [04.11.2021].

70 F. Karpiński *Dzieła Franciszka Karpińskiego wierszem i prozą*, t. 3. Warszawa 1806. Kras. 33572; BN 2.023.461.

71 J. Delille, *Les jardins ou l'art d'embellir les paysages: poème en 4 chants*, Paris 1803. Kras. 34992; BN 2.041.557 – <https://polona.pl/item/les-jardins-ou-l-art-d-embellir-les-paysages-poeme-en-4-chants,MTE5MzQzOTk1/8/#info:metadata> [27.06.2022].

72 J. Delille, *Les jardins...*, Paris 1808. Kras. 31659; BN 2.021.058 – <https://polona.pl/item/les-jardins-poeme,MTE5MzQzMDU1/2/#info:metadata> [27.06.2022]. Współoprawne z J. Delille, *L'homme des champs, ou Les Géorgiques françaises: poème en 4 chants*, Paris 1808. Kras. 31658; BN 2.021.057 – <https://polona.pl/item/l-homme-des-champs-ou-les-georgiques-francaises-poeme-en-4-chants,MTE5MzQzMDA4/6/#info:metadata> [27.06.2022].

73 J. Delille, *Les jardins, ou l'Art d'embellir les paysages*, Paris 1844. Kras. 32.412; BN 2.050.072.

74 J. Delille, *Les jardins, ou l'Art d'embellir les paysages*, Londres 1801. Kras. 35676; BN 2.021.047 – <https://polona.pl/item/les-jardins-ou-l-art-d-embellir-les-paysages-poeme,MTE5MzQzMDI4/6/#item> [27.06.2022].

75 J. Delille, *Le départ d'Éden*, Paris 1817. Kras. 34781; BN 2.041.301.

76 J. Delille, *Les trois règnes de la nature*, t. 1–2, Paris 1808. Kras. 37516; BN 2.041.362.

77 J. Delille, *L'homme des champs, ou Les Géorgiques françaises*, Paris 1808. Kras. 31658; BN 2.021.057 – <https://polona.pl/item/l-homme-des-champs-ou-les-georgiques-francaises-poeme-en-4-chants,MTE5MzQzMDA4/6/#info:metadata> [27.06.2022].

78 J. Delille, *Ziemiainin, czyli Ziemiaństwo francuskie Jakóba Delila*, tłum. A. Feliński. Wyc.: A. Feliński, *Pisma własne i przekładnia wierszem...*, t. 1, Warszawa 1816. Kras. 35004; BN 2.041.440 – <https://polona.pl/item/ziemiainin-czyli-ziemiaństwo-francuskie-jakoba-delila,NjY1NTYwMzI/6/#info:metadata> [27.06.2022]. Idem [S.I. 1823]. Kras. 32054; BN 2.005.595A – <https://polona.pl/item/ziemiainin-czyli-ziemiaństwo-francuskie-jakoba-delila,NjYzMDU2OTc/6/#info:metadata> [27.06.2022]. A. Feliński, *Dzieła Alojzego Felińskiego*, t. 1. Wrocław 1840, s. 3–163. Kras. 32230; BN 2.001.232 A.

79 J. Delille, *Człowiek wiejski albo Georgiki francuzkie*, tłum. F. K. Chomiński, Wilno 1817. Kras. 32990; BN 2.000.718 A – <https://polona.pl/item/czlowiek-wiejski-albo-georgiki-francuzkie,NjYzMDU2Njk/6/#info:metadata> [27.06.2022]. Kras. 32991; BN 2.021.042. Kras. 32992; BN 2.021.043.

nie tylko ośrodkiem propagowania kultury patriotycznej, ale także szerzącym wiedzę i umiejętności ogrodnicze⁸⁰.

Praca Czarторыjskiej została wydana po raz pierwszy w 1805 roku w oficynie Wilhelma Bogumiła Korna we Wrocławiu. W *Mysłach...* przystosowała angielską praktykę ogrodniczą do warunków krajowych. W traktacie zaproponowała rozwiązania projektowania przestrzeni, z których i dziś czerpią architekci krajobrazu: szukanie idei, kształtującej scenariusz ogrodu, wykorzystanie rzeźby terenu, drzew i krzewów, budowli, elementów małej architektury. Podkreślała znaczenie funkcjonalności wyrażającej się w prowadzeniu alei, ścieżek, szpalerów, otwarć widokowych na otaczający krajobraz. W poradniku propagowała nowatorską na owe czasy ideę komponowania ogrodów z roślinnością rodzimej. Wprowadziła do form ogrodowych klomb złożony z roślin drzewiastych i niskich roślin zimozielonych, nazywany w literaturze klombem polskim⁸¹.

W księgozbiornie Drège'a znalazły się kolejne wydania (oznaczone jako wydanie drugie) z 1807⁸² i 1808⁸³ roku (wydanie z 1808 bez tablicy przedstawiającej rycinę podpisaną „Jodła z brzozą”). Dwadzieścia osiem akwafort, według rysunków własnych⁸⁴ przedstawiających drzewa, widoki klombów i innych form ogrodowych, takich jak aha, studnie, furty, planu ogrodu w Pożogu⁸⁵, wizualizacji widoków ogrodowych wykonał związany z dworem Czarторыjskich Jan Zachariasz Frey, będący w 1804 roku rytownikiem i malarzem w Puławach⁸⁶. Grafiki mają charakter idealizujący; są emanacją wyobrażenia o ogrodzie idealnym⁸⁷. Publikacja zawiera także katalog drzew, krzewów i roślin zielnych z nazwami łacińskimi i polskimi opatrzony uwagami pielęgnacyjnymi, spis roślin według cech ozdobnych oraz projekt klombu z wykazem roślin użytych w projekcie.

80 M. Siewniak, A Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, s. 56.

81 P. Hobhouse, *Historia ogrodów*, [tłum. B. Mierzejewska, E. Romkowska], Warszawa 2005, s. 239.

82 I. Czarторыjska, *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1807. Kras. 31820; BN A.2799/G.XIX/III-79.

83 I. Czarторыjska *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1808. Kras. 31819; BN 2.010.127 A. – <https://polona.pl/item/mysli-rozne-o-sposobie-zakladania-ogrodow,NjYyNDcyNjY/8/#info:metadata> [14.11.2021].

84 H. Widacka, *Dietrichowie – rytownicy warszawscy*, Warszawa 1989, s. 65 – <https://polona.pl/item/dietrichowie-rytownicy-warszawscy,MTIxMjgzOA/1/#info:metadata> [27.12.2021].

85 Obecnie Pożóg Stary – miejscowość w powiecie puławskim. Czarторыjska w początku XIX wieku założyła wzorcowy ogród w stylu angielskim. P. Pytlak, *Historia szkółkarstwa w Końskowoli* – <http://www.konskowola.eu/historia-szkolki.html> [14.11.2021].

86 *Ogród: forma...*, s. 307.

87 H. Widacka, *Dietrichowie...*, s. 66.

W roku 1836 w Wiedniu został wydany album *Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzecza w Galicyi w obwodzie Przemyskim leżącej*. Autorka, Magdalena Morska (1762–1842), ukryła się pod inicjałami M.M. Morska to osoba wielu zajęć (malarka, projektantka ogrodów, filantropka), przypisanych wówczas kobietom z wyższych sfer. Wzorem Izabeli Czartoryskiej nie tylko stworzyła piękny park, ale tak jak autorka *Mysli różnych o sposobie zakładania ogrodów* pozostawiła po sobie spisane praktyczne uwagi dotyczące projektowania ogrodów.

Ten rarytas sztuki ogrodowej wydano w niewielkim nakładzie kilkudziesięciu egzemplarzy w starannej oprawie edytorskiej, ozdobiono kolorowymi rycinami prezentującymi budowle i pawilony ogrodowe parku w Zarzeczcu, m.in młyn na wzór francuski, podpatrzony w wiosce Marii Antoniny w Wersalu czy budynek holenderni (obory dworskiej). Wizerunkom z natury towarzyszył swoisty wzornik elementów ogrodowych w postaci ogrodzeń, żywopłotów, wrót ogrodowych, balustrad, murów parkowych oraz narzędzi i przyrządów ułatwiających ich budowę. Dopełniają *Zbiór rysunków* kompozycje kwiatowe do wnętrz pałacowych na wiosenne i letnie miesiące – Morska uwielbiała układać bukiety.

Plansze poprzedzone są wstępem zawierającym uwagi dotyczące architektury budynków (szczególnie upodobała sobie styl holenderski), przyozdobienia posiadłości, co dziś można uznać za zagospodarowanie terenu oraz poszczególnych elementów małej architektury i roślinności. Morska umieściła w swym albumie spis najpiękniejszych drzew, krzewów i kwiatów ułożone „podług” kolorów, wysokości i pory kwitnienia. Wymieniła także ulubione róże o pełnych kwiatach oraz wyliczyła 100 najpiękniejszych kwiatów jednorocznych i prawie 300 odmian roślin oranżeryjnych.

Książka ma skomplikowane dzieje wydawnicze. Album wydano w Wiedniu drukiem wdowy po Antonim Straussie w roku 1836. Odbito 110 kompletów rycin, 194 widoki Zarzeczca, 76 kompletów bukietów, 113 tekstu i 107 sprostowań⁸⁸. W latach 1836–1843 oprawiono 50 kompletów – 36 w introligatorni Bucholtza, 14 u Senkowskiego we Lwowie. Miedzioryty widoków Zarzeczca wykonał Antoni Tepplar według akwarel pejzażysty Józefa Tabaczyńskiego, bukiety specjalizujący się w malowaniu kwiatów Franz Blaschek. Kolorowali je A. Tepplar, F. Blaschek, Władysław Majerowski, Perlado, Józef Schittawanz i sama Morska⁸⁹. Frontispis

88 I. Dzioba, *Od szkicowych projektów do Zbioru rysunków... W stronę posiadłości Magdaleny Morskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2006, nr 3, s. 394–395.

89 Ibidem, s. 396.

oraz opisy rysunków to litografie Alojzego Rolla, litografię portretu Morskiej wykonał Robert Theer według miniatury Moritza-Michaela Daffingera⁹⁰. W obiegu spotyka się także egzemplarze czarno-białe oprawione tymczasowo lub wtórnie, luźne zbiory kolorowych lub czarnobiałych rycin⁹¹.

We wstępie swej pracy Morska wskazuje publikacje, z których korzystała.

Myśli te w krótkości zebrane, wyjęte są w części z dzieł następujących: De-
lilla poemat o ogrodach; J.C. Myśli różne o ogrodach; Wodzicki Stanisław⁹²
o chodowaniu roślin, dzieło w sześciu tomach; Księ. Jen.⁹³ O przyozdobieniu
siedliska wiejskiego w czterech tomach; Jundził⁹⁴ i Szubert⁹⁵, o roślinach kra-
jowych⁹⁶.

W kolekcji Drège'a oprócz wyżej omówionych poematu Delille'a i książki Izabeli
Czartoryskiej znalazły się inne prace znane Morskiej: publikacje Bonifacego
Stanisława Jundziła⁹⁷ poświęcone florze litewskiej i ukraińskiej i Franciszka
Ksawerego Giżyckiego *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich*, Warszawa 1827.

Praca Giżyckiego łączyła w sobie elementy traktatu dotyczącego kompozycji
ogrodu i wzornika form ogrodowych. Opisowe prace tak charakterystyczne dla
początków polskiej literatury ogrodniczej, pozbawione egzemplifikacji graficz-
nej dawały duże pole interpretacyjne. Prace Franciszka Ksawerego Giżyckiego:
trzytomowe *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich*⁹⁸ i dwutomowe *Budownictwo
zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego*⁹⁹, bogato ilustrowane proponowały

90 *Ogród: forma...*, s. 395.

91 I. Dzioba, *Od szkieletowych projektów...*, s. 395.

92 Stanisław Wodzicki (1764–1843), pamiętnikarz, poeta i botanik.

93 Franciszek Ksawery Giżycki (1781–1850), ziemianin.

94 Bonifacy Stanisław Jundził (1761–1847), ksiądz, przyrodnik, w latach 1798–1825 kierownik
Ogrodu Botanicznego Szkoły Głównej Wileńskiej.

95 Michał Szubert (1787–1860), pierwszy dyrektor Ogrodu Botanicznego w Warszawie.

96 M. Morska, *Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzecza w Galicji w obwodzie
Przemyskim leżącej*, Wiedeń 1836, s. 1.

97 B. S. Jundził *Opisanie roślin litewskich według układu Linneusza*, Wilno 1811; idem, *Opisanie
roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswoionych: podług wyd. szesnastego
układu roślin Linneusza*, Wilno 1830.

98 F. K. Giżycki, *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich*, t. 1–3, Warszawa 1827–1829. Kras. 32779 (t. 1–2,
współopr.), Kras. 31568 (t. 3); BN 2.022.505 (t. 1–2), 2.006.436 A (t. 3).

99 F. K. Giżycki, *Budownictwo zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego*, t. 1–2, Warszawa 1829.
Kras. 32913 (t. 1–2 współopr.); BN 2.022.506. W istocie *Budownictwo...* jest tomem trzecim *O przy-
ozdobieniu siedlisk...* z nową kartą tytułową. Skład tekstu jest identyczny, ale podzielony został na dwie
części – tekstową i ilustracyjną; arkusze drukarskie mają oznaczenie t. 3, errata zamieszczona na końcu
tekstu zatytułowana jest *Omyłki w druku w t. 3*.

gotowe rozwiązania dla mniej zamożnych posiadaczy ogrodów, którzy własnym sumptem chcieli zagospodarować otoczenie domu.

W dwóch pierwszych tomach, tego wydanego anonimowo traktatu skupia się Giżycki na kształtowaniu i zagospodarowaniu terenu wokół siedliska czerpiąc obficie z literatury angielskiej, przede wszystkim J. C. Loudona, wprowadzając do projektowania zapożyczony krajobraz, kulisy ogrodowe, osie widokowe, iluzję w celu powiększenia przestrzeni¹⁰⁰. W tomie trzecim omawia budownictwo wiejskie. Tom pierwszy i drugi opatrzony jest kilkoma litografiami, m.in. projektów ogrodów z zaznaczonymi osiami widokowymi. Litografie te zostały wykonane w Instytucie Litograficznym Szkolnym, a podpisał są inicjałami J. Słowiński (czynny 1801–1850). Tablice ilustracyjne dołączone do tomu trzeciego stanowią połowę jego objętości. Zostały wykonane w zakładzie G. Sennewalda, a podpisane są inicjałami A.R. Przedstawiają budynki mieszkalne i gospodarcze w różnych stylach, głównie inspirowane budownictwem angielskim, elementy zagospodarowania terenu (groty, ogrodzenia, bramy wjazdowe, mostki) i małej architektury ogrodowej (gołębniki, kolumny, ławki) oraz projekty zagospodarowania terenu obejścia wiejskiego i projekty ogrodów. Dzieło Giżyckiego było cytowane szeroko przez innych autorów, ale nie jest potwierdzone, że zyskało dużą popularność¹⁰¹.

W kolekcji Drège'a znalazło się także miejsce dla prac wspomnianego wyżej J. C. Loudona, przede wszystkim dla encyklopedii ogrodniczej. Była to *Encyclopaedia of gardening*¹⁰² w edycji londyńskiej z 1839 roku oraz niemieckie tłumaczenie *Eine Encyclopädie des Gartenwesens*¹⁰³ wydane w Weimarze w 1823 roku.

Encyklopedia Loudona zyskała niezwykłą popularność, była wielokrotnie wznawiana i tłumaczona. Przedstawiała teorię i praktykę ogrodnictwa, zagadnienia dotyczące projektowania ogrodów, krajobrazu oraz historii ogrodów. Opisy ogrodów zaprezentowane zostały w układzie geograficznym, ilustrowane

100 A. Zachariasz, *Polskie osiemnasto- i dziewiętnastowieczne traktaty ogrodnicze w bibliotece dworskiej – teoria i praktyka*. w: *Dwór polski w XIX wieku: zjawisko historyczne i kulturowe. Materiały IV Seminarium zorganizowanego przez Oddział Kielecki Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kielce, 2–4 października 1997*, [red. T. Hrankowska], Warszawa 1998, s. 138–139.

101 Wniosek o popularności dzieła na podstawie częstości cytowania w literaturze wysnuwa A. Zachariasz w artykule *Polskie osiemnasto- i dziewiętnastowieczne traktaty ogrodnicze...*, s. 137, jednak wykorzystanie tego samego składu z nową kartą tytułową świadczy raczej o trudnościach ze zbytem.

102 J. C. Loudon, *Encyclopædia of gardening*, London 1839. Kras. 31688; BN 2.025.688 – <https://polona.pl/item/an-encyclopaedia-of-gardening-comprising-the-theory-and-practice-of-horticulture,OTgwODczMzg/20/#info:metadata> [27.06.2022].

103 J. C. Loudon, *Eine Encyclopädie des Gartenwesens*, Weimar 1823. Kras. 31725; BN 2.025.690.

drzeworytami wykonanymi przez Allena Roberta Branstona (1778–1827) oraz kolorowanymi planami ogrodów ze szczegółowymi legendami. Loudon zamieścił w niej hasło dotyczące ogrodów w Polsce z widokiem warszawskich Łazienek¹⁰⁴.

W księgozbiornie Drège'a znalazły się także francuskie wyciągi z encyklopedii dotyczące kompozycji i urządzania ogrodu w tłumaczeniu dokonany przez Jean-Marie Chopina i opracowane przez Étienne'a Soulange-Bodina. Ekstrakt *Traité de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement* [...] ¹⁰⁵ ukazał się w 1830 roku, a więc w krótkim czasie po pierwszym wydaniu encyklopedii (1822). Pod nieco zmienionym tytułem *Traité élémentaire de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement* [...] ¹⁰⁶, ten sam skład ukazał się w 1842 roku. Skróconą wersją publikacji było wydane w tymże roku *Précis de l'art de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement*¹⁰⁷. Są to wydawnictwa tekstowe, pozbawione ilustracji oryginału.

Podobnie encyklopedyczny charakter ma bogato ilustrowana (ponad 2 tysiące drzeworytów) *An Encyclopaedia of cottage, farm, and villa architecture and furniture*, wydana po raz pierwszy w 1834 roku. W zbiorze znajduje się wydanie z 1839¹⁰⁸. Zakres tematyczny encyklopedii jest bardzo szeroki. Prezentuje małe domki i obszerne wille, elementy wyposażenia wnętrz odpowiednie dla różnych typów domostw oraz zagospodarowanie otoczenia w formie projektów ogrodów i elementów małej architektury. W księgozbiornie Drège'a zidentyfikowano

104 J. C. Loudon, *Encyclopaedia of gardening*, London, 1839, s. 266. Szerzej omawia dzieło Loudona i jego wpływ na polskie projektowanie ogrodów A. Zachariasz, *Polska sztuka ogrodowa początku XIX wieku w ocenie Johna Claudiusa Loudona*, w: *Ogród Puławski – przeszłość przyszłości: materiały z konferencji, Puławy, 26–27 czerwca 2003 r.*, Puławy 2003, s. 168–185.

105 J. C. Loudon, *Traité de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement* [...], extrait sur un nouveau plan de l'Encyclopédie de Jardinage de J.-C. Loudon et trad. de l'angl. par J.-M. Chopin; rev. et annoté par Soulange-Bodin, Paris 1830. Kras. 31851; BN 2.045.957 – <https://polona.pl/item/traite-de-la-composition-et-de-l-execution-des-jardins-d-ornement,MjYxOTkOMDA/10/#info:metadata> [16.11.2021].

106 J. C. Loudon, *Traité élémentaire de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement*, [...], extrait sur un nouveau plan de l'Encyclopédie de Jardinage de J.-C. Loudon et trad. de l'angl. par J.-M. Chopin; rev. et annoté par Soulange-Bodin, Paris 1842. Kras. 31850; BN 2.045.958 – <https://polona.pl/item/traite-elementaire-de-la-composition-et-de-l-execution-des-jardins-d-ornement,OTgwODczNjQ/8/#info:metadata> [16.11.2021].

107 J. C. Loudon, *Précis de l'art de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement* [...], extrait sur un nouveau plan de l'Encyclopédie de Jardinage de J.-C. Loudon et trad. de l'angl. par J.-M. Chopin; rev. et annoté par Soulange-Bodin, Paris 1830. Kras. 32115; BN 2.025.692 – <https://polona.pl/item/precis-de-l-art-de-la-composition-et-de-l-execution-des-jardins-d-ornement,MjYxOTkOMTY/4/#info:metadata> [16.11.2021].

108 J. C. Loudon, *An Encyclopaedia of cottage, farm, and villa architecture and furniture*, London 1839. Kras. 32788; BN 2.025.687 – <https://polona.pl/item/an-encyclopaedia-of-cottage-farm-and-villa-architecture-and-furniture-containing,OTgwODczMzU/2/#info:metadata> [16.11.2021].

równie inne prace Loudona poświęcone uprawom szklarniowym¹⁰⁹ i małym ogrodom podmiejskim¹¹⁰.

Drège zamierzał spisać historię ogrodów polskich; świadectwem zainteresowań badawczych jest wspomniane hasło w *Wielkiej powszechnej encyklopedii ilustrowanej*. Informacje o tym zamierzeniu podawane są także w notach biograficznych, które ukazały się po śmierci kolekcjonera i we wspomnieniach. Edmund Jankowski, który z korzystał z materiałów zebranych przez Drège'a przy pisaniu *Dziejów ogrodnictwa w Polsce w zarysie*¹¹¹ wzmiankuje w przedmowie do pracy, że dostęp do notatek pozostałych po Drège ułatwiła mu Helene Drège, bratanica Józefa, pracująca w Bibliotece Ordynacji Krasieńskich w latach 1909–1919¹¹². O zamierzonej historii ogrodów Jankowski pisał:

Gdy przesłał mi zeszyt „Wielkiej encyklopedii” z artykułami swymi o ogrodach w ogóle, i o ogrodach w Polsce, podpisanymi skromnie J.D., listem zaraz podziękowałem mu [za] pracę, jak na to zasługiwał, pochwaliłem i zachęcałem, by się wzięł do pisania historii ogrodnictwa w Polsce¹¹³.

Wspomina też, że w rękopisach Józefa Drège'a znalazł plan *Bibliografii ogrodniczej polskiej*¹¹⁴.

Wzorem do napisania historii ogrodów w Polsce mogła być dla Drège'a pionierska praca z zakresu dziejów sztuki ogrodowej francuskiego pisarza i popularyzatora nauki Arthura Mangina. W zbiorze Drège'a znajdowało się wydanie pierwsze, które ukazało się w 1867 roku pod tytułem *Les jardins : histoire et description*¹¹⁵ oraz skrócone, poprawione i przeredagowane wydanie zatytułowane *Histoire des jardins anciens et modernes*¹¹⁶.

109 J. C. Loudon, *The green-house companion*, London 1824. Kras. 31676; BN 2.022.970 – <https://polona.pl/item/the-green-house-companion-comprising-a-general-course-of-green-house-and-conservatory,MTAwMzk4NzA/10/#info:metadata> [16.11.2021].

110 J. C. Loudon, *The suburban gardener and villa companion*, London 1838. Kras. 32921 BN 2.025.691 – <https://polona.pl/item/the-suburban-gardener-and-villa-companion-comprising-the-choice-of-a-suburban-or-villa,MjYxOTkzOTc/4/#info:metadata> [16.11.2021].

111 E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, s. VIII; idem, *Wspomnienia ogrodnika*, s. 98.

112 A. Gołda, *Helena Drège (1888–1956): przyczynek do dziejów bibliotekarstwa dwudziestolecia międzywojennego*, w: *O etosie książki: studia z dziejów bibliotek i kultury czytelniczej*, pod red. T. Wilkoń, Katowice 2017, s. 225, 228.

113 E. Jankowski, *Wspomnienia ogrodnika...*, s. 97.

114 E. Jankowski *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, s. VIII; idem, *Wspomnienia ogrodnika...*, s. 98.

115 A. Mangin, *Les jardins : histoire et description*, Tours 1867. Kras. 32471; BN 2.050.874.

116 A. Mangin, *Histoire des jardins anciens et modernes: [Tre série]*, dessins par Anastasi [et al.], Tours 1887. Kras. 31833; BN 2.050.877 – <https://polona.pl/item/histoire-des-jardins-anciens-et-modernes-tre-serie,MT12MDQyNjE3/8/#info:metadata> [17.11.2021].

W czterech księgach autor przedstawia historię sztuki ogrodowej czasów antyku, średniowiecza i renesansu, ogrody francuskie i angielskie oraz ogrody współczesne. W księdze III poświęconej ogrodom w stylu francuskim i angielskim, w rozdziale XI, w którym omówił ogrody niemieckie i rosyjskie, wzmiankuje Arkadię Radziwiłłowej i Puławy Czartoryskiej¹¹⁷. W wydaniu z 1887 roku Drège pozwała sobie dopisanie ręcznego przypisu, gdyż informacje podane przez Mangina są nieścisłe. W tekście znajduje się informacja, iż właścicielka Arkadii, zwróciła się do Delilla z prośbą o nadesłanie inskrypcji na planowany monument. W istocie obelisk poświęcony pisarzom zasłużonym na polu propagowania sieliskości planowała w Puławach Izabela Czartoryska i to ona korespondowała w tym celu z autorem *Ogrodów*¹¹⁸. Drège sygnuje swoją poprawkę „J. Drège”.

Treść uzupełnia kilkadziesiąt całostronicowych rycin będących próbą rekonstrukcji wyglądu i nastroju dawnych ogrodów, wykonanych przez francuskich ilustratorów specjalnie dla tego wydawnictwa¹¹⁹.

Ciekawy zestaw w zbiorze Drège'a tworzy kilka publikacji wydanych w XVIII wieku. Publikacje te, zawierające plany ogrodów, są szczególnie efektowne. Plan (projekt) ogrodu w formie graficznej i symbolicznej przedstawia zagospodarowanie terenu w rzucie z góry z zaznaczonymi elementami architektonicznymi i roślinnymi. Forma planów zmieniała się przez wieki. Najstarszy znany plan tzw. ogrodu Sennuferu przedstawia założenie ogrodowe w zachodnich Tebach w czasach XVIII dynastii (ca 1410 p.n.e.), z symetrycznie usytuowanych w prostokątnym ogrodzie basenów, budowli, drzew i winnicy w postaci realistycznych sylwetek¹²⁰. Obecnie stosuje się symbole uproszczone, gdzie np. duże koło oznacza drzewo, a małe – krzew¹²¹.

Zeszyt *Recueil de jardins Anglois et Chinois*¹²² (1783) autorstwa Pierre'a Panse-rona (1736–1787) jest to zaledwie kilkanaście kolorowanych rycin z planami

117 A. Mangin, *Histoire des jardins...*, s. 261.

118 A. Aleksandrowicz, *Jacques Delille...*, s. 66–68.

119 Auguste-Paul-Charles Anastasi (1820–1889), Valentin Foulquier (1822–1896), Charles-Francois Daubigny (1817–1878), Hector Giacomelli (1822–1904), William Henry Freeman (fl. 1839–1875), Dieudonné Auguste Lancelot (1822–1894).

120 P. Hobhouse, *Historia ogrodów...*, s. 27.

121 Polski Komitet Normalizacyjny. PN-B-01027-2002, *Rysunek budowlany. Oznaczenia graficzne stosowane w projektach zagospodarowania działki lub terenu* [lipiec 2022] – http://topiko.ugu.pl/architektura/polska_orma_pn-b-01027.pdf [30.06.2022].

122 P. Panse-ron, *Recueil de jardins anglois et chinois*, Paris 1783. Kras. 32202; BN A.5280/G.XVIII/III-70 – <https://polona.pl/item/recueil-de-jardins-anglois-et-chinois,MTQwNDQ5OTAx/4/#info:metadata> [27.06.2022].

ogrodów. Całość wydawnictwa liczyła cztery woluminy podzielone na zeszyty. Wolumin pierwszy ukazał się pod tytułem *Recueil de jardins*¹²³. Panseron był znanym paryskim architektem i rytownikiem, publikował atlasy architektoniczne i ogrodnicze. Ta rzadka edycja była egzemplifikacją zainteresowań sztuką chińską modną w Europie w drugiej połowie XVIII wieku. Zainteresowanie Chinami narażało od połowy XVII wieku. Prekursorem był William Temple, który (1628–1699) pod wpływem opowieści Niderlandczyków odwiedzających Chiny o swobodnym kształtowaniu ogrodów w Państwie Środka (krętych drogach i strumieniach, swobodnie rosnących drzewach o naturalnych kształtach) propagował wymyśloną przez siebie ideę ogrodu *Sharawadgi*¹²⁴. Około 1720 roku zdało się zauważyć w Anglii nową formę ogrodu krajobrazowego wzorowanego na malarstwie pejzażowym. Modę na chińszczyznę w ogrodach wywołał William Chambers, który w czasie podróży do Chin zafascynował się chińską sztuką ogrodową, stał się jej propagatorem i stosował jej elementy w swoich projektach¹²⁵. Podjęto dyskusję nad kształtowaniem ogrodów nie tylko w Anglii, ale również we Francji. Efektem przemian estetycznych było wykształcenie się typu ogrodu krajobrazowego angielsko-chińskiego – zjawiska dość krótkotrwałego, ale zmieniającego podejście do zasady kształtowania ogrodów *ad quadratum* o porządku wyznaczanym symetrią i liniami prostymi.

Odmienne wzorce zebrano w publikacji *Architecture de jardins dédiée à Monsieur Joly de Fleury*¹²⁶ (ca 1790). Zawiera ona 68 tablic rytowanych przez P. J. Galimarda, a wydana została przez paryskiego wydawcę Louisa Josepha Mondhare'a. Zbiera projekty parterów ogrodowych w formie parterów darniowych lub kwater kwiatowych, lasków jako regularnych boskietów, labiryntów, treljaży w postaci ażurowych konstrukcji przestrzennych z drewna lub metalu stanowiących podpory dla pnączy, narysów zagospodarowania oranżerii i projekty układów parterów. Partery ogrodowe były charakterystycznym elementem tzw. ogrodu francuskiego. Geometryczne, często kwadratowe rabaty oddzielone ścieżkami z kruszywa wypełniane niską roślinnością

123 Christie's 1999. Live Auction 1029 – Ancienne collection Delbée-Jansen. Lot 574 – <https://www.christies.com/en/lot/lot-1658012> [20.11.2021].

124 *Cudowna kraina Cathay: chińska architektura ogrodowa: wystawa w Muzeum Sztuk Użytkowych, wrzesień – październik 2000*, [red. H. Oszmiańska; tłum. M. Czekańska, J. Weckwerth], Poznań 2000, s. 8.

125 *Ibidem*, s. 23.

126 J. P. Galimard, *Architecture de jardins dédiée à Monsieur Joly de Fleury, conseiller d'État, par son très humble et très obeissant serviteur Galimard Fils*, Paris [ca 1790]. Kras. 32463; BN A.816/G.XVIII/IV-24; por. Institut national d'histoire de l'art. Collections numérisées de la bibliothèque de l'INHA – <https://bibliotheque-numerique.inha.fr/idurl/1/49701> [30.06.2022].

komponowane były w postaci roślinnego reliefu wypełnionego linearnymi ornamentami¹²⁷.

*Plans de jardins dans le goût anglais et instructions dans l'art de distribuer et planter de petits terrains*¹²⁸ to 24 kolorowe tablice w dwóch częściach zebrane w jednym woluminie. Autor Johan Ludvig Mansa (1740–1820) był projektantem ogrodów działającym w Danii. Zajmował się przekształcaniem formalnych ogrodów francuskich w angielskie ogrody krajobrazowe. Doświadczenie zdobyte przy metamorfozie ogrodów w Zamkach Fuglsang na wyspie Lolland, Marienlyst w Helsingør, Frederiksborg w Hillerød pozwoliło mu na opracowanie planów z rozmieszczeniem elementów ogrodowych w odwołującym się do wrażeń nastrojowym stylu angielskim¹²⁹. Wstępem do każdego zeszytu jest obrazowa legenda opisująca elementy projektów. Prezentowane są plany całych ogrodów krajobrazowych z elementami ogrodu regularnego oraz plany szczegółów np. otoczenie świątyni, kolumny, zagospodarowanie wzgórz.

W księgozbiornie J. Drège'a znalazły się też dwa wydania *Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins* autorstwa francuskiego teoretyka i praktyka sztuki ogrodowej Gabriela Thoina¹³⁰: pierwsze¹³¹ z 1820 oraz trzecie¹³² z 1838 roku. Litografie wykonał Charles Etienne Pierre Motte (1784–1836) według rysunków autora. Plany opracowane są bardzo starannie pod względem graficznym. Oba egzemplarze ze zbioru Drège'a są pięknie kolorowane; w wydaniu z roku 1820 brakuje trzech tablic. Thoin przywiązywał duże znaczenie do tzw. narysu ogrodu zawierającego koncepcje graficzną kompozycji założenia ogrodowego¹³³. Przedstawia projekty (zarówno rzeczywiste jak i propozycje) różnych typów ogrodów¹³⁴ (potażery, sady, ogrody apteczne, założenia w stylu

127 M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej...*, s. 180–183. P. Hobhouse, *Historia ogrodów...*, s. 138–139.

128 J. L. Mansa, *Plans de jardins dans le goût anglais & instructions dans l'art de distribuer & planter de petits terrains*, Copenhague 1798. Kras. 32457; A.741/G.XVIII/III-21 – https://ia801600.us.archive.org/10/items/gri_33125008228203/gri_33125008228203.pdf [27.12.2021].

129 Wikipedia, Johan Ludvig Mansa – https://pl.wikirev.com/wiki/Johan_Ludvig_Mansa [28.11.2021].

130 M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej...*, s. 260.

131 G. Thoin, *Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins*, Paris 1820. Kras. 32458; BN A.3731/G.XIX/IV-100 – <https://polona.pl/item/plans-raisonnes-de-toutes-les-especes-de-jardins,MTQwOTQzNTM4/6/#info:metadata> [27.06.2022].

132 Ibidem, Paris 1838. Kras. 32448; BN A.3686/G.XIX/IV-69 – <https://polona.pl/item/plans-raisonnes-de-toutes-les-especes-de-jardins,MTQyMTUwNDA0/4/#info:metadata> [22.06.2022].

133 M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej...*, s. 148.

134 W przedmowie zamieszcza trzystopniowy podział ogrodów: gospodarczy lub warzywnik, ogród owocowy lub sad, ogród botaniczny, ogród rekreacyjny (ozdobny). Ogrody ozdobne dzieli na

krajobrazowym różnych typów, np. ogród romantyczny, wiejski, leśny, chiński, angielski, ozdobny), którym towarzyszą małe rysunki widoków fragmentów założenia, głównie aranżacji wokół budynków i elementów małej architektury. Przeważają ogrody nieregularne, z meandrującymi szerokimi ciągami komunikacyjnymi, wpisane w otaczający krajobraz. Projekty są zróżnicowane pod względem programu; skromne dla mniej zamożnych właścicieli, bogato wyposażone dla zamożnych warstw społecznych.

Geometria od XVI wieku była gałęzią matematyki mającą niebywałe znaczenie dla projektowania ogrodów. Chaos przyrody włączano w ramy ustalanego przez człowieka porządku. Geometryzacji podlegała urbanistyka (miasta), architektura, budowle militarne, ogrody¹³⁵. Geometryczny rodzaj ogrodu był ogrodem regularnym, opartym na liniach prostych, przecinających się pod kątem prostym, symetrycznym o osiowej kompozycji. Zawsze poddawany był rygorom geometrii¹³⁶. Powstawały w różnych epokach historycznych, ale najbardziej typowe budowano w okresie renesansu we Włoszech i baroku we Francji. W tym okresie tworzone były wzorniki elementów dla tego rodzaju ogrodów. W zbiorze Drège'a znalazło się kilka wzorników okresu późniejszego, z XVIII wieku. *Practical geometry applied to the useful arts of building, surveying, gardening, and mensuration*¹³⁷ angielskiego projektanta ogrodów Batty Langley'a (1696–1751) składa się z czterech części: zawiera tekst oraz 60 tablic. Egzemplarz ze zbioru Drège'a nie ma tekstu, zawiera jedynie 31 ze wzmiankowanych na stronie tytułowej tablic. Wśród tablic jest kilka odnoszących się do projektowania ogrodów. Tablice w pełni zrozumiałe stają się tylko z tekstem, autor opisuje bowiem jak geometrycznie wyznaczać skomplikowane rysunki parterów ogrodowych z zastosowaniem tzw. linii piękna, czyli zakrzywionej linii w kształcie litery S, labiryntów, wnętrz z geometrycznymi zbiornikami wodnymi. Zawiera także wzór zielonego teatru ogrodowego formowanego ze strzyżonego żywopłotu i ozdobnego kutego portalu podkreślającego wejście do ciennika.

podkategorie: ogrody symetryczne, rodzajowe (typowe), ogrody naturalne. Z kolei ogrody naturalne dzieli na podtypy: wiejskie, leśne, pastoralne, romantyczne, parki. G. Thoin, *Plans raisonnés...*, s. 7.

135 J. Bogdanowski, *Polskie ogrody ozdobne: historia i problemy rewaloryzacji*, Warszawa 2000, s. 31.

136 M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej...*, s. 87.

137 B. Langley, *Practical geometry applied to the useful arts of building, surveying, gardening, and mensuration*, Londyn 1726. Kras. 33136; BN A.869/G.XVIII/IV-72 – [https://polona.pl/item/practical-geometry-applied-to-the-useful-arts-of-building-surveying-gardening-and,NTI2OTM1NjU/20/#index\[19.11.2021\]](https://polona.pl/item/practical-geometry-applied-to-the-useful-arts-of-building-surveying-gardening-and,NTI2OTM1NjU/20/#index[19.11.2021]).

Barokowy wzornik *Neue Garten Lust, oder Völliges Ornament*¹³⁸ Johanna Davida Fülcka zawiera 68 rycin przedstawiających plany ogrodów i obszerny arsenał form ogrodowych: partery kwiatowe, topiary i rabaty z użyciem topiarów, wazy, postumenty, donice oranżeryjne, zbiorniki wodne, parnas, boskiety, różne formy żywopłotów. Miedzioryty rytował augsburgski rytownik Johann Andreas Pfeffel (1674–1748), czołowy wydawca dzieł architektonicznych. Wydany został po raz pierwszy w 1720 roku z okazji ukończenia ogrodów niemieckiego polityka i dyplomaty Rudolfa Franza Erweina von Schönborn w Wiesentheid. Końcowe tablice przedstawiają ogród w Zamku w Wiesentheid i detale projektu¹³⁹.

Zainteresowanie chińską sztuką ogrodową miało dość powierzchowny charakter bez zgłębiania filozofii i estetyki. Europejscy twórcy nie stosowali antropomorficznej idei natury; odwoływali się do malarstwa i dramatycznego krajobrazu. Czerpanie ze sztuki ogrodowej Kraju Niebiańskiego Smoka ograniczało się do wprowadzania do ogrodu elementów architektonicznych wzorowanych na chińskich¹⁴⁰.

Odpowiedzią na zapotrzebowanie wzorców była *Rural architecture in the Chinese taste*¹⁴¹ autorstwa ojca i syna Williama i Johna Halfpenny. William Halfpenny nie zyskał sławy na polu architektury, ale jego architektoniczne wzorniki cieszyły się popularnością. Odpowiadały gustom klienteli, która chciała wznosić modne budowle przy minimalnych kosztach. Ceną było przerysowanie projektów; chinoiserie graniczyły z komizmem.

Wzornik podzielony został na cztery części: dwie pierwsze koncentrują się głównie na budowlach ogrodowych (groty, świątynie, letnie domki, łuki tryumfalne, obeliski, mostki, kolumny), kolejne zawierają propozycje drobnej architektury ogrodowej (drzwi, okna, pilastry, szklarnie, ławki i krzesła ogrodowe, gazebo, bramy, kominki, poszycia dachowe). Podobnym w charakterze wzornikiem o 54 tablicach był *Ornamental architecture in the Gothic, Chinese, and modern taste*¹⁴² Charlesa Overa.

138 J. D. Fülck, *Neue Garten Lust, oder Völliges Ornament*, [Augsburg 1750?]. Kras. 32461; BN A.627/G.XVIII/II-9 – <https://polona.pl/item/neue-garten-lust-oder-volliges-ornament-welches-bestehet-in-allerhand-parterren-von,NTgxNzE2MQ/4/#index> [19.11.2021].

139 I. Lauterbach, *L'ornement dans les parterres de jardins: XVIe – XVIIIe siècles*, „Perspective” 2010, nr 1, s. 147 – <https://journals.openedition.org/perspective/1230> [20.11.2021].

140 *Ogród: forma...*, s. 257–262.

141 W. Halfpenny, J. Halfpenny, *Rural architecture in the Chinese taste*, London 1755. Kras. 31623; BN A.634/G.XVIII/II-16 – <https://polona.pl/item/rural-architecture-in-the-chinese-taste-being-designs-entirely-new-for-the-decoration-of,NTgxMzA5OQ/4/#index> [19.11.2021].

142 C. Over, *Ornamental architecture in the Gothic, Chinese, and modern taste*, London 1758. Kras. 31624; BN A.633/G.XVIII/II-15 – <https://polona.pl/item/ornamental-architecture-in-the-gothic-chines-and-modern-taste-being-above-fifty-intire,NTc5OTYyMQ/28/#index> [19.11.2021].

W zbiorze Drège'a znajdował się także wzornik będący częścią wydawnictwa ciągłego „Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern...”¹⁴³ z francuskim tytułem równoległym „Recueil d’Idées Nouvelles pour la Décoration des Jardins”. Ukazywało się w latach 1796–1806; opublikowano 48 zeszytów. Redagowane było przez lipskiego profesora filozofii Johanna Gottfrieda Grohmana i lipskiego księgarza Friedricha Gotthelfa Baumgärtnera. Od 1806 roku, po śmierci Grohmana, pismo było kontynuowane pod tytułem „Neues Ideen-Magazin...” – ukazało się 12 zeszytów¹⁴⁴. Zawierało plany konstrukcyjne i wzory architektury ogrodowej w stylu chinoiserie, angielskim i elementy historyzujące: domków ogrodowych, pawilonów, ogrodzeń, mostów, wysp, kaskad, namiotów. Ze względu na wysoki poziom grafik (częściowo ręcznie kolorowanych) czasopismo cieszyło się dużym zainteresowaniem.

Wolumin z kolekcji Drège'a składa się ze karty tytułowej (wersja francuska) zeszytu pierwszego oraz ze 100 tablic pochodzących z różnych zeszytów z lat 1796–1803. Tablice pogrupowano tematycznie poczynając od budynków, w tym mieszkalnych, poprzez różnego rodzaju budowle ogrodowe (pawilony, łaźnie, kioski, domki ogrodnika), a kończąc na drobnych elementach architektonicznych (ogrodzenia, namioty tureckie, urny, kaskady i fontanny, itd.). Prezentowano oryginalne ciekawostki, np. budynek ogrodowy nazwany Chatką Diogenesa w formie beczki (rycina oznaczona jako tablica 24) lub wymyślne przyrządy gimnastyczne. Rycina z zeszytu 16 (1797) oznaczona nr X (w egzemplarzu Drège'a tablica 98) zatytułowana „Gesundheitspferd” prezentuje niezwykle wynalazek. W ogrodowej altanie utrzymanej w stylu chińskim umieszczono konstrukcję z prętów i pasków podtrzymującą siodło jeździeckie. Użytkownik pociągając za chwost zwisający z sufitu wprawiał siodło w ruch. Konstrukcja miała imitować jazdę na koniu, a przy tym być całkowicie bezpieczną dla użytkownika.

W piśmiennictwie polskim, szczególnie pod koniec wieku XIX, pojawiły się gotowe wzorce dla właścicieli ogrodów nie chcących zgłębiać od podstaw wiedzy ogrodniczej. Takim wzornikiem były *Wzory i plany ogrodów zastosowane*

143 „Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern...” 1796–1803. Kras. 31822; BN A.742/G.XVIII/III-22 – <https://polona.pl/item/ideenmagazin-fur-liebhaber-von-englischen-anlagen-und-fur-besitzer-von-landgtern-um,NTY4Mzk4Mw/4/#info:metadata>. Wersja cyfrowa czasopisma dostępna jest w bibliotece Uniwersytetu w Heidelbergu – <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ideenmagazin> [20.11.2021].

144 Wykaz numerów: C. A. Wimmer, *Das Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten*, „Zandera” 2011, vol. 26, No. 1, s. 32–33 – https://www.jstor.org/stable/44696272?refreqid=excelsior%3A5afcd2d7a84a47938534841053e4968c&seq=1#metadata_info_tab_contents%20nr%201-6 [20.11.2021].

do potrzeb naszego kraju oraz wzory kobierców kwiatowych z 16 tablicami planów i opisem hodowli stosownych roślin¹⁴⁵, z projektami zarówno w stylu krajobrazowym jak prezentujące nowe wówczas zjawisko w projektowaniu – ogrody kaligraficzne. Autor Stanisław Jasiński, ogrodnik w Karniewie koło Pułtuska, rozrysował też geometryczne kwietniki kobiercowe wraz z katalogiem roślin do wypełniania wzorów¹⁴⁶.

*Album für teppichgärtnerei und gruppenbepflanzung*¹⁴⁷ Karla Götze'a był jednym z najpopularniejszych wzorników kwietników dywanowych¹⁴⁸. Rabaty kobiercowe nawiązywały do ornamentów stosowanych w dywanach. Rabaty były gęsto obsadzone roślinami tworzącymi barwne wzory. Zakładane były w bliskim otoczeniu domu, na skrzyżowaniach dróg w parkach. Miały kształt koła, owalu, rozety; przybierały formę koszy kwiatowych, piramid. We wzorniku Götze'a część projektów zaopatrzone w widoki rabat. Są one wyniesione ponad poziom gruntu, aby lepiej zaprezentować roślinne wzory z dominantą w postaci donicy z rośliną lub konstrukcji pionowych w postaci festonów kwiatowych.

Publikacją łączącą cechy wzornika i poradnika jest *Tracé et ornementation des jardins d'agrément*¹⁴⁹ Théodore Bona (1805–1866). Wydanie czwarte publikacji zawiera dużo ilustracji przedstawiających elementy małej architektury utrzymanych w stylu gotyckim i chińskim. Podobnym w charakterze jest poradnik *How to lay out a garden: intended as a general guide in choosing, forming, or improving an estate*¹⁵⁰ architekta krajobrazu epoki wiktoriańskiej Edwarda Kempa (1817–1891). Opublikowany po raz pierwszy w 1850 roku w zbiorze Drège'a reprezentowany jest przez trzecie wydanie z roku 1864. Publikacja wywarła duży wpływ na kształtowanie się stylu wiktoriańskiego w ogrodach. Była pierwszym poradnikiem

145 S. Jasiński, *Wzory i plany ogrodów zastosowane do potrzeb naszego kraju oraz wzory kobierców kwiatowych z 16 tablicami planów i opisem hodowli stosownych roślin*, Warszawa 1879. Kras. 31744; BN A.2800/G.XIX/III-80 – <https://polona.pl/item/wzory-i-plany-ogrodow-zastosowane-do-potrzeb-naszego-kraju-oraz-wzory-kobiercow,MzIOMzkyMA/3/#info:metadata> [30.06.2022].

146 *Ogród: forma....* s. 400.

147 K. Götze, *Album für teppichgärtnerei und gruppenbepflanzung*, Erfurt [1892]. Kras. 31813; BN 2.050.522 – <https://polona.pl/item/album-fur-teppichgartnerei-und-gruppenbepflanzung,MjYxOTkzNzU/4/#info:metadata> [21.11.2021].

148 Ł. Przybylak, *Dekoracyjne formy XIX-wiecznych kompozycji roślinnych w procesie rewitalizacji założenia pałacowo-parkowego w Wilanowie*, „Studia Wilanowskie” 2017, t. 27, s. 296.

149 T. Bona, *Tracé et ornementation des jardins d'agrément*, Bruxelles [non ante 1864]. Kras. 31943; BN 2.041.514 – <https://polona.pl/item/trace-et-ornementation-des-jardins-d-agrement,MjYxOTkzNjg/8/#info:metadata> [18.11.2021].

150 E. Kemp, *How to lay out a garden: intended as a general guide in choosing, forming, or improving an estate*, London 1864. Kras. 33988; BN 2.023.604 – <https://polona.pl/item/how-to-lay-out-a-garden-intended-as-a-general-guide-in-choosing-forming-or-improving,MTAwMzk4NjU/7/#info:metadata> [18.11.2021].

w zakresie rozplanowania otoczenia domu i wkomponowania ogrodu w krajobraz. Bogato ilustrowana zawiera gotowe plany, wzory rozwiązań kompozycyjnych i widoki ogrodowe zaczerpnięte z praktyki własnej autora.

Przestawianie fragmentów ogrodu w postaci widoków lub perspektyw było ważnym elementem w procesie projektowania. Sztandarowym przykładem takiego sposobu projektowania są tzw. Czerwone Księgi¹⁵¹ Humphreya Reptona (1752–1818). Projekt ogrodu był albumem złożonym z szeregu akwarelek, oprawionych w bogato złożoną czerwoną koźlą skórę. Malowane wodnymi farbami widoki przedstawiały stan przed i po zmianach. Akwarele Reptona miały ruchome nakładki wsuwane w szczeliny umieszczone przeważnie w ramce okalającej szkic. Umożliwiały porównywanie widoków w tej samej scenerii przed zmianami i po zmianach¹⁵².

*Descriptions pittoresques de jardins du goût le plus moderne*¹⁵³ autorstwa prawnika i znawcy sztuki Christiana Ludwiga Stieglitza (1756–1836) zawiera 28 tablic w tym 13 widoków wnętrza ogrodowych rytowanych wg rysunków lipskiego architekta Karla Augusta Benjamina Siegela (1757–1832). Ponadto w tomie umieszczono plany ogrodów w stylu *pittoresques* (malowniczym) oraz kilka plansz z wzorami pawilonów, kiosków, łodzi, mostków i mebli ogrodowych.

Efektowną publikacją jest tom „Figures pour l’Almanach du Bon jardinier”¹⁵⁴ wydany w 1822 roku, będący samodzielnym dodatkiem do almanachu „Le bon jardinier” wydawanego w Paryżu od roku 1755. Zawiera 29 kolorowanych grafik przedstawiających części roślin wraz z nazwami: korzenie, łodygi, liście, kwiaty, słupki, owoce; sposoby rozmnażania roślin: odkłady powietrzne, szczepienie; narzędzia ogrodnicze: noże do szczepienia, narzędzia do uprawy gleby i pielęgnacji roślin, donice, klosze szklane do ochrony roślin.

Zwraca uwagę także pięknie ozdobiony kolorowymi litografiami tom 4 rocznika „Flore des Serres et des Jardins de l’Europe”¹⁵⁵ (1848). Wydawcą tego jednego z najlepszych XIX-wiecznych czasopism ogrodniczych był Louis Van Houtte

151 P. Hobhouse, *Historia ogrodów...*, s. 227.

152 The Morgan Library & Museum. Humphry Repton’s Red Books – <https://www.themorgan.org/collection/Humphry-Reptons-Red-Books> [18.11.2021].

153 C. L. Stieglitz, *Descriptions pittoresques de jardins du goût le plus moderne*, Leipzig 1802. Kras. 33.121; BN ZZ1.556.II. Oryginał *Gemälde von Gärten im neuern Geschmack* ukazał się w Lipsku w 1798.

154 „Figures pour l’Almanach du Bon jardinier” Paris 1822. Kras. 33341; BN 2.042.282 – <https://polona.pl/item/figures-pour-l-almanach-du-bon-jardinier,MTI2MTcwNDE5/6/#index> [20.11.2021]. W zbiorze Drège’a znajdowało się również 15 wydanie dodatku Kras. 33462; BN 2.041.258.

155 „Flore des Serres et des Jardins de l’Europe” 1884, t. 4. Kras. 32211; BN P.610045 A – <https://polona.pl/item/flore-des-serres-et-des-jardins-de-l-europe-ou-descriptions-et-figures-des-plantules,MTMwMjYxNzY5/> [21.11.2021].

(1810–1876), belgijski ogrodnik i łowca roślin (wyprawa do Brazylii w latach 1834–1836)¹⁵⁶. Po powrocie z wyprawy założył czasopismo „Jardins de l’Europe”, które w ciągu swojego istnienia opublikowało 2000 kolorowych tablic w 23 tomach (1845–1883). Współtwórcami czasopisma byli Charles Antoine Lemaire i Michael Joseph François; tablice litografowali Severeys, Stroobant i De Pannemaker. Ilustracje do pierwszych dziesięciu tomów drukował głównie Louis-Constantin Stroobant (1814–1872). Rośliny z „Flore des Serres” były dostępne w szkółce roślin egzotycznych Van Houtte w Gandawie. W tomie czwartym znajdują się m.in. podobizny storczyków. To właśnie w celu ich zdobycia Van Houtte udał się do Brazylii. Kilkudziesięciu grafikom towarzyszy botaniczny opis roślin.

Zidentyfikowane egzemplarze z księgozbioru dają możliwość ogólnego wglądu w zawartość treściową. Dominowały prace związane ze sztuką ogrodną, projektowaniem ogrodów, ogrodnictwem z uwzględnieniem sadownictwa, warzywnictwa i winogradnictwa, roślinoznawstwo w tym katalogi roślin, botanika, rolnictwo, medycyna domowa, krajoznawstwo, biografie osób związanych z ogrodnictwem i botaniką, pszczelarstwo, leśnictwo, bibliografia, książki kucharskie i z zakresu gospodarstwa wiejskiego, publikacje z zakresu wiedzy ogólnej oraz literatura piękna, a w szczególności poezja, poświęconą ogrodom.

Pozycje z księgozbioru Józefa Drège’a w Bibliotece Narodowej włączone zostały do odpowiednich kategorii zbiorów. Stopniowa digitalizacja zasobu bibliotecznego pozwala na odtworzenie zawartości kolekcji zbieracza. Możliwe to jest w trakcie opracowania obiektów cyfrowych, jak również na podstawie tradycyjnych metod badawczych. Rekonstrukcje kolekcji planowane są na podstawie spisów, inwentarzy, katalogów, znaków własnościowych, zapisów proweniencyjnych, marginaliów, charakterystycznych opraw¹⁵⁷.

Podstawowe pytanie przy odtwarzaniu zawartości zbioru brzmi: jakie publikacje lub które egzemplarze należały do kolekcji. W przypadku zbioru będącego przedmiotem artykułu najważniejszym dokumentem pozwalającym na stwierdzenie przynależności do zbioru Drège’a jest wspomniany wyżej Akt przekazania Bibliotece Krasieńskich zbioru Drège’ów, w którym wskazano sygnatury

156 W zbiorze Drège’a znajdowała się praca G. Guilmot, *Biographie de Louis van Houtte: ancien botaniste-voyageur au Brésil*, extr. de la „Flore des serres et des jardins de l’Europe” 1880, vol. 23, fasc. 1. Kras. 34291; BN 2.023.858. Por. *Louis Benoît Van Houtte et le journal Flore des serres et des jardins de l’Europe*, publié par André-Joël. Blog sur mes passions: les roses, les abeilles et la nature – <https://www.lesrosesduchemin.com/2021/01/flore-des-serres-et-des-jardins-de-l-europe.html> [27.12.2021].

157 J. Oosterman, *The archaeology of a collection: the example of Soeterbeeck*, w: *Virtual visits to lost libraries. Reconstruction of and access to dispersed collections...*, s. 72.

publikacji włączonych do Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Zachował się także przedwojenny katalog kartkowy BOK¹⁵⁸. Poza opisem katalogowym i sygnaturami, na niektórych kartach katalogowych wskazano, że dany egzemplarz pochodzi ze zbioru Józefa Drège'a¹⁵⁹. W katalogu elektronicznym Biblioteki Narodowej w uwagach roboczych¹⁶⁰ zapisana jest sygnatura z BOK oraz informacja o ekslibrisie Drège'a.

Odtworzenie zachowanej zawartości zbioru Drège'a nie powinno nastężyć trudności. Kolekcja niemalże w całości znajduje się w jednej księżnicy, a zachowane egzemplarze oznaczone są sygnaturami z Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Trudnością pozostaje odtworzenie wewnętrznej struktury kolekcji. Przykładem spekulacji może być problem uporządkowania wycinków prasowych, Drège systematyzował je w formie tek tematycznych. Píše o tym Jankowski w *Wspomnieniach ogrodnika*:

Gromadził też wycinki z artykułami ogrodniczymi z czasopism, których zebrało się osiemnaście teczek¹⁶¹.

Potwierdzeniem tej informacji mogą być kolejne numery sygnatur Biblioteki Ordynacji Krasieńskich widoczne w wycinkach poświęconych posiadłości Radziwiłłów w Nieborowie i parkowi stworzonemu przez Helenę Radziwiłłową w Arkadii¹⁶².

158 B. Michalik, M. Nowik, *Do przekatalogowania z autopsji*, „Biuletyn Biblioteki Narodowej” 2002, nr 4, s. 27.

159 Odnaleziono zapisy: Józefa Drège'a, J. Drège'a, Drège'a.

160 Dane dostępne są dla osób katalogujących zbiory.

161 E. Jankowski, *Wspomnienia ogrodnika...*, s. 97.

162 Zidentyfikowano następujące wycinki: Kras. 33124 – *Nieborów*. Wyc.: *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana* Warszawa 1903 Ser. 2 t. 2 z. 11 a. – <https://polona.pl/item/nieborow,OTgwNTk2NTE/4/#item> [14.11.2021]. Kras. 33125 – A Mieczynski, *Arkadia i Nieborów*. Wyc.: „Jana Jaworskiego Kalendarz Polski Ilustrowany” na rok 1865. – Warszawa 1864 – <https://polona.pl/item/arkadja-i-nieborow-wspomnienie-z-podrozy-odbytej-po-kraju,ODk5MTgxODM/4/#item> [14.11.2021]. Kras. 33126 – K. Hoffmanowa, *Arkadya; opis wyjety z dzieł p. Tańskiej*. Wyc.: „Przyjaciel Ludu” 1836, nr 5 – <https://polona.pl/item/arkadya-opis-wyjety-z-dziel-p-tanskiej,OTc2MTQxNTM/6/#info:metadata> [14.11.2021]. Kras. 33128 – M. Radziwiłł, *Obrazki z życia w latach 1814 i 1815: (zapiski z archiwum nieborowskiego)*. Wyc.: „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1890 t. 18, z. 1 – <https://polona.pl/item/obrazki-z-zycia-w-latach-1814-i-1815-zapiski-z-archiwum-nieborowskiego,ODM1NjA3OTY/O/#info:metadata> [14.11.2021]. Kras. 33130 – M. Radziwiłł, *Arkadiana: z papierów ostatniej wojewodziny wileńskiej Heleny z Przeździeckich Radziwiłłowej: (przyczynek do historii obyczajów i życia towarzyskiego w Polsce)*. Wyc.: „Przegląd Polski” 1885 t. 76 z. 11, 12 – <https://polona.pl/item/arkadiana-z-papierow-ostatniej-wojewodziny-wilenskiej-heleny-z-przedzieckich,ODM1NjA3OTY/O/#info:metadata> [14.11.2021]. Kras. 33133 – K. Hoffmanowa, *Opis piątej w kraiu naszym przejażdżki, Anielce Ł. przypisany: [wycieczka do Nieborowa, Arkadii i Łowicza]*. Wyc.: *Rozrywki dla dzieci wydawane przez Autorkę Pamiętki po dobrej matce*, Warszawa R. 5: 1828 t. 10 nr 57 – <https://polona.pl/item/opis-piatey-w-kraiu-naszym>

* * *

Czy możliwe jest wypracowanie uniwersalnego modelu rekonstrukcji kolekcji (księgozbioru) w bibliotece cyfrowej? Przy zastrzeżeniu, że każda rekonstruowana kolekcja może wymagać indywidualnego podejścia, a sama rekonstrukcja nie musi być liniowa, można wypracować podstawowe etapy procesu. Możliwe jest posiłkowanie metodami stosowanymi w tradycyjnych rekonstrukcjach zbioru: identyfikacja kolekcji, ocena ważności zbioru, zgromadzenie dokumentacji, zlokalizowanie egzemplarzy, współpraca przy digitalizacji rozproszonych zbiorów lub identyfikacja już zdigitalizowanych obiektów. Proces odtwarzania zbioru opierać powinien się na badaniach bibliograficznych, proweniencyjnych oraz z zakresu historii książki i bibliotek¹⁶³.

Polona stwarza możliwości tworzenia kolekcji. Przez kolekcję rozumie się zbiór wybranych obiektów cyfrowych dotyczących wybranego zagadnienia: osoby (np. Bruno Schulz), cech formalnych (np. Wydawnictwa Konspiracyjne), tematu (np. Imperium Osmańskie), rekonstrukcje (Muzykalia z Bibliotheca Rudolphina).

Usługa ta umożliwia zalogowanym użytkownikom biblioteki cyfrowej tworzenie własnych kolekcji i gromadzenie w nich zdigitalizowanych obiektów. Rekonstrukcja polega na identyfikacji egzemplarza ze zbioru Drège'a według wskazanych wyżej kryteriów (sygnatura BOK, ekslibris Drège'a) i umieszczeniu w folderze kolekcji. Umożliwia także stworzenie kolekcji uzupełniającej (na wzór wzmiankowanej we wstępie do artykułu biblioteki Darwina) z egzemplarzami tożsamymi z egzemplarzami w zbiorze Drège'a¹⁶⁴.

Włączenie się w proces rekonstrukcji innych bibliotek umożliwia e-usługa Polona dla Bibliotek, która oferuje udostępnianie i tworzenie kolekcji cyfrowych z zachowaniem tożsamości instytucjonalnej. Elementy kolekcji instytucjonalnej mogą być włączane do kolekcji tematycznych.

przeiazdzki-anielce-l-przypisany-wycieczka-do-nieborowa,OTUyMjc2MjA/6/#info:metadata [14.11.2021]. Kras. 33134 – K Hoffmanowa, *Przejażdżka do Nieborowa i Arkadij w maju 1828 roku*. Wyc.: K. Hoffmanowa, *Rozrywki dla dzieci. Przez Autorkę Pamiątki po dobrej matce*. Warszawa 1829, t. 4 – <https://polona.pl/item/przejazdka-do-nieborowa-i-arkadij-w-maju-1828-roku,OTA0MjIwNTg/6/#index> [14.11.2021]. Kras. 33135 – A. Młeczyński, *Arkadia i Nieborów (wspomnienie z podróży odbytej po kraju)*. Wyc.: *Rzecz gospodarskie*, Warszawa 1859 – <https://polona.pl/item/arkadia-i-nieborow-wspomnienie-z-podrozy-odbytej-po-kraju,ODcyOTgyNzc/11/#index> [14.11.2021].

163 E. Penge, *How do you reconstruct...*, s. 198–200.

164 Zdigitalizowano inny egzemplarz G. Thoin, *Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins*, Paris 1820, sygn. BN 489.713 – <https://polona.pl/item/plans-raisonnes-de-toutes-les-especes-de-jardins,MjYxOTkzNjA/4/#info:metadata> [29.11.2021]. Egzemplarz z kolekcji Drège'a jest zdefektowany, brak w nim trzech tablic.

W podsumowaniu pora odpowiedzieć na pytanie, dlaczego warto rekonstruować księgozbiór mało znanego kolekcjonera, marginalnie wspominanego przez mu współczesnych, bardziej znanego z zamierzeń niż z rzeczywistych dokonań? *Signum temporis* – wzrost zainteresowania botaniką, ogrodnictwem, etnobotaniką, wpływem człowieka na środowisko pokazuje ten zbiór w nowym świetle.

EWA GRYGUC**Digital reconstruction of historical book collections as exemplified by Józef Drège's collection in POLONA**

The dispersion of library collections, both as a result of relocations and within the libraries themselves, is a process connected with the circulation of library materials. The book collection of Józef Drège (1866–1908), unique in terms of the subject matter of the publications included in it, was dispersed. The digitization of the collections of the National Library of Poland and their presentations in POLONA digital library makes it possible to recreate the collection related with gardening.